

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Факультет аграрної економіки і менеджменту
Кафедра економіки біоресурсів і природокористування

УЗУН Назарій Віталійович

Екологічні проблеми агропромислового комплексу України /
Environmental problems of the agroindustrial complexes of Ukraine

Спеціальність – 073 “Менеджмент”
освітньо-професійна програма – Менеджмент

Випускна кваліфікаційна робота

Виконав студент групи
МПК_м-21
Н.В. Узун

Науковий керівник:
к.е.н., доцент Любезна І.В.

Випускну кваліфікаційну роботу
допущено до захисту:
“___” _____ 20__ р.
В.о. завідувача кафедри
_____ Р.І. Розум

ТЕРНОПІЛЬ – 2019

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ТА ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ.....	7
1.1. Роль та значення агропромислового комплексу в сучасній економічній системі	7
1.2. Правові передумови екологізації агропромислового комплексу.....	17
Висновок до розділу 1.....	26
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА АНАЛІЗ ПРОЦЕСУ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ.....	28
2.1. Макроекономічні передумови розвитку агропромислового комплексу.....	28
2.2. Сучасний стан агропромислового комплексу України.....	42
2.3. Інвестиційна привабливість екологізації вітчизняного агропромислового комплексу.....	53
Висновки до розділу 2.....	61
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТА ЕКОЛОГІЗАЦІЇ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ.....	63
3.1. Проблеми та перспективи екологізації агровиробництва.....	63
3.2. Кластеризація агропромислового комплексу.....	69
Висновок до розділу 3.....	73
ВИСНОВОК.....	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	80
ДОДАТКИ.....	90

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Аграрний сектор є особливою, специфічною галуззю економіки України, тому що його розвиток безпосередньо пов'язаний з процесом суспільного відтворення та рівнем життя народу. У ньому працюють близько 20 % зайнятого населення й виробляється 12 – 14 % валового внутрішнього продукту країни.

Особливістю сільськогосподарського виробництва є те, що в сільському господарстві головним, не замінним, не вільно відтворювальним засобом виробництва і предметом праці є земля. Тому результати виробництва залежать від її якості, родючості та місця розташування. Крім того, це один із найбільш ризикованих видів господарської діяльності. На його результати впливає багато чинників: природно-кліматичні умови, забезпеченість фінансовими та матеріально-технічними ресурсами, кон'юнктура аграрного ринку тощо.

Водночас, в умовах глобалізації та інтеграції жодна країна не може існувати відокремлено від інших. Всі держави інтегровані зовнішньоекономічними зв'язками. Вагомі зміни в структурі, організації та географії світової торгівлі відбулися в останні два десятиліття. З початку ранніх 90-их з'явилися нові значимі експортери. Китай являється найбільшим світовим експортером, але і інші країни нарощують свої експортні потужності, щоб стати основними світовими постачальниками. Виникнення глобальних економічних ланцюгів спричинило загострення конкурентної боротьби між країнами та транснаціональними корпораціями за сфери впливу.

Для України пріоритетним та стратегічно важливим сектором економіки традиційно залишається агропромисловий комплекс. Саме тому повноцінне використання експортного потенціалу агропромислового комплексу країни відіграватиме ключову роль в її інтеграції в світовий економічний простір. Все вищезазначене актуалізує визначення стратегії розвитку АПК України в умовах посилення міжнародної конкуренції.

Огляд літератури з теми дослідження. Дослідженням стратегій розвитку агропромислового комплексу, проблемам зовнішньої торговельної діяльності продукцією сільського господарства та забезпечення її конкурентоспроможності присвячені праці І.В. Баневої, О.В. Боднар, І.О. Гончаренко, О.М. Бородіни, В.А. Гавриша, Я.І. Глущенко, І.О. Гончаренко, В.А. Гудзинського, В.В. Дем'янчука, М.В. Дубініни, О.В. Єпішкіної, О.А. Єрмакової, В.В. Зіновчука, І.К. Іртищевої, І.В. Катан, С.М. Кваші, Ю.Є. Кирилова, І.В. Кіщака, А.В. Ключник, О.В. Котикової, Ю.Д. Лопатинського, Ю.М. Луки, Д.Т. Лупенка, П.М. Макаренка, М.Г. Маліка, Л.В. Мармуть, О.Д. Новікова, О.В. Олійника, Л.М. Радченко, В.В. Россохи, М.І. Сахацького, О.О. Стахорського, В.С. Шибаніна, В.М. Яценко та інших науковців.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є теоретичне обґрунтування, вироблення науково-методичних засад і практичних рекомендацій екологізації розвитку та підвищення ефективності використання агропромислових комплексів.

Мета пов'язана з вирішенням таких наукових і практичних завдань:

- визначити роль та значення агропромислового комплексу в сучасній економічній системі;
- охарактеризувати правові передумови екологізації агропромислового комплексу;
- встановити особливості функціонування агропромислового комплексу в умовах глобалізації;
- оцінити макроекономічні передумови розвитку агропромислового комплексу;
- проаналізувати сучасний стан агропромислового комплексу України;
- встановити рівень інвестиційної привабливості екологізації вітчизняного агропромислового комплексу;
- виокремити напрями інституційної трансформації агропромислового комплексу України
- виділити проблеми та перспективи екологізації агровиробництва;

– окреслити основні параметри кластеризації агропромислового комплексу.

Об'єктом дослідження є агропромисловий комплекс.

Предметом дослідження є теоретико-методичні засади та практичні рекомендації щодо екологізації розвитку та підвищення ефективності використання агропромислового комплексу.

Для досягнення мети та вирішення основних завдань магістерської дисертації застосовані різноманітні **методи дослідження**: діалектичний метод пізнання; логічний та формально-логічний методи; метод порівняння, узагальнення, систематизації та синтезу (при дослідженні сутності стратегій розвитку), системний і комплексний підходи, економіко-статистичні, методи групування, графічного аналізу, (при оцінці особливостей функціонування АПК України в умовах посилення міжнародної конкуренції), методи експертної діагностики, прогнозування (при визначенні напрямів удосконалення стратегії розвитку АПК України в умовах посилення міжнародної конкуренції).

Теоретико-інформаційну основу дослідження становлять фундаментальні положення економічної теорії, законодавча база, періодичні та монографічні видання, матеріали міжнародних, всеукраїнських науково-практичних конференцій, звіти міжнародних організацій, статистичні матеріали міжнародної статистичної бази даних.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у дослідженні та подальшій розробці теоретичних засад щодо розвитку АПК України в умовах посилення міжнародної конкуренції. Положення магістерської роботи, що визначають її наукову новизну і виносяться на захист, полягають у наступному:

– на основі з'ясування ролі та значення агропромислового комплексу в сучасній економічній системі, характеристиці правових передумов екологізації агропромислового комплексу та встановленні особливостей функціонування агропромислового комплексу в умовах глобалізації сформовано теоретичні основи розвитку та фундаментальні засади використання агропромислового комплексу;

– за результатами аналізу макроекономічних передумов розвитку агропромислового комплексу, сучасного стану агропромислового комплексу України та інвестиційної привабливості екологізації вітчизняного агропромислового комплексу оцінено ефективність функціонування та процес екологізації агропромислового комплексу України;

– чітко окреслено шляхи підвищення ефективності використання та екологізації вітчизняного агропромислового комплексу.

Практичне значення роботи полягає в тому, що результати можуть бути ефективно використані при вдосконаленні земельних відносин, зокрема при потребі у підвищенні екологізації вітчизняного агропромислового комплексу.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків, переліку використаних джерел і додатків.

Повний обсяг дипломної роботи – 89 сторінок комп'ютерного тексту, у тому числі 9 таблиць, 6 рисунків, 1 додатку, перелік використаних джерел із 94 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ТА ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

1.1. Роль та значення агропромислового комплексу в сучасній економічній системі

В Україні, яка вважається одним із світових лідерів з виробництва та експорту агропро-довольчої продукції, важливим є розуміння сутності та структурного наповнення агропромислового комплексу. Високі темпи науково-технічного прогресу, розроблення нових технологій і насичення ними усіх без винятку виробничих секторів національних економік розвинених країн зумовили появу не тільки нових способів виробництва традиційної продовольчої продукції, а й стали причиною розвитку суспільних потреб у сфері споживання продуктів харчування. Стійкість цих тенденцій, а також їх суттєвий вплив на структуру ресурсів і продуктів на світових ринках продовольства (де Україна позиціонує себе провідним гравцем) спонукає до переосмислення традиційного бачення сутності вітчизняного АПК, до здійснення глибоких перетворень у його структурі. Недостатньо розглядати розвиток АПК переважно в контексті завдань виробництва якісних продуктів харчування, потрібно ширше поглянути на перспективи його розвитку — враховуючи як нинішні можливості сільського господарства, так і суміжних галузей переробного виробництва (і не тільки харчової та легкої промисловості). На наш погляд, такі перспективи доцільно визначати, відштовхуючись від змін у технологічному забезпеченні сфери АПК, оскільки саме розвиток технологій виступає нині визначальним фактором розбудови господарських систем.

Безперечно, сільське господарство виступає основою агропромислового комплексу, продуцентом ресурсів для цілого ряду переробних галузей. Проте розуміння ролі сільського господарства у ресурсозабезпеченні національних економік різне в країнах пострадянського простору та в розвинутих країнах. На

пострадянському просторі сільське господарство виступає передусім основою вирішення завдань продовольчої безпеки країни. За такого підходу агропромисловий комплекс розглядається як сукупність підгалузей сільського господарства та суміжних, що забезпечують його функціонування й переробку його продукції; це видно із трактувань багатьох сучасних науковців, що займаються дослідженнями у даній сфері [6, 14, 16, 17].

Загалом, розуміння АПК на пострадянському просторі є відносно усталеним, у визначеннях науковців на сьогодні не помічається впливу на його сутність факторів технологічних змін та пов'язаних з ними інновацій; сільське господарство все ще є сукупністю низькотехнологічних виробництв, що мають слабкий зв'язок з промисловістю. За такого підходу унеможлиблюється досягнення прогресу у вирішенні проблем управління розвитком АПК. Дискусії здебільшого стосуються класифікації підгалузей сільського господарства та визначення кількості галузей, що їх обслуговують. Відповідно, і увага акцентується на тому, як краще об'єднати ці галузі, оптимізуючи тим самим витрати на переміщення ресурсів в межах технологічних ланцюжків. Такий логістичний підхід до визначення сутності АПК пропонують, наприклад, Р. Біловол та Л. Чайкіна, розглядаючи його як "систему взаємозалежних логістичних операцій з переміщення сільськогосподарської сировини, продуктів, майна та інформації з метою задоволення потреб своїх клієнтів та максимізації власного прибутку" [35, с. 110]. Водночас багато науковців наголошують на тому, що розвиток АПК має йти не тільки за критеріями зменшення логістичних витрат, а насамперед — питомих трансакційних витрат. Тому така велика увага приділяється вертикально інтегрованим структурам АПК [7—19].

Не применшуючи значення цих факторів, навпаки, дотримуючись концепції інтегрування за принципами мережевої взаємодії як основи мінімізації витрат і нарощування ресурсного та ринкового потенціалів учасників, видається правомірним висловити гіпотезу, що розбудова вітчизняного АПК має здійснюватися на принципово інших засадах, які потребують зміни парадигми

відносин між сільським господарством і галузями, які його забезпечують і обслуговують з урахуванням сучасних тенденцій технологічних змін. Обґрунтування правомірності даної гіпотези відштовхується від очевидності твердження, що в АПК високотехнологічні галузі (машинобудування, хімічна промисловість тощо) обслуговують низькотехнологічну галузь — сільське господарство, яке саме по собі є збитковим та неефективним. І це спричиняє низьку ефективність функціонування усього агропромислового комплексу.

Отже, каменем спотикання виступає технологічний фактор, який по-різному проявляється для різних структурних елементів АПК. Для ретроспективного дослідження особливостей його впливу на розвиток АПК доцільно використати теорію технологічних укладів, яка поєднує довгі хвилі господарської кон'юнктури М. Кондратьєва з періодичним оновленням технологічної структури виробництва; зазвичай виділяють шість укладів [31, с.10]. Технологічна специфіка сільського господарства, яке базується на основі законів природи, криється у незмінності принципів застосування основних технологій, які використовуються для виробництва продукції. Водночас, загальний науково-технічний прогрес більше відображається на ресурсозабезпечуючих і переробних галузях, які внаслідок еволюції технологічних укладів отримують новий економічний потенціал. Через це існує невідповідність між зміною технологічних укладів у сільському господарстві та інших галузях. На це звертає увагу, зокрема, Р. Гайсин, який доводить що технологічних укладів у аграрній сфері економіки лише чотири [17, с. 42]:

- I-й уклад "доіндустріальний" (1780—90 рр. — 1920—30 рр.);
- II-й уклад "індустріальний" (1920—30 рр. — 1980—90 рр.);
- III-й уклад "індустріально-інформаційний" (1980—90 рр. — 2000—2010 рр.)
- IV-й уклад "технотронно-біотехнологічний" (2000-2010 рр.).

Практика свідчить про відсутність чіткого розмежування технологічних укладів у сільському господарстві — як в часовому, так і структурному контексті. Через особливості розвитку сільськогосподарського виробництва та

специфіку формування й кон'юнктури агропродовольчого ринку сільському господарству властива багатокладність з переважанням певного технологічного укладу на тій чи іншій довгій хвилі. І межа технологічної еволюції сільського господарства визначається економічною доцільністю, яка проявляється спадною віддачею інвестицій, вкладених у нові агротехнології. Сповільнення дії технологічного фактору також пов'язано з особливостями випередження зростання пропозиції над попитом на аграрних ринках, де доволі частими є кризи перевиробництва.

Теза багатокладності сільського господарства підтверджується наявністю в його складі корпоративного та індивідуального секторів, які мають різний доступ та можливості використання технологічних ресурсів. Зокрема в корпоративному секторі доступ та використання нової техніки та нових агротехнологій поліпшується завдяки організаційній формі ведення бізнесу.

Дослідження технологічних укладів сільськогосподарських виробництв на пострадянському просторі дало можливість виявити наступну закономірність зв'язку між технологічним та організаційним факторами розвитку [12]:

– "натуральний" уклад (за своїм змістом відповідає доіндустріальному) — характерний для особистих та фермерських господарств, де використовуються переважно ручна праця та незначною мірою сільгосптехніка, застосовуються традиційні технології вирощування культур; сектор орієнтується на виробництво органічної продукції;

– "природно-інноваційний" уклад (за своїм змістом відповідає індустріальному) — характерний для колективних та фермерських господарств, в яких уже переважають механізовані процеси виробництва, застосовується сучасна сільськогосподарська техніка, впроваджуються передові агротехнології. Сектор також орієнтується на виробництво органічної продукції, прагнучи привласнити екологічну ренту;

– "інтенсивно-технократичний" уклад (за своїм змістом відповідає індустріально-інформаційному) — характерний для агрохолдингів та великих підприємств, які використовують новітню сільгосптехніку, мінімізуючи працю

людей, впроваджують у новітні агро- та високі інформаційні технології. Сектор орієнтується на формування пропозиції значних обсягів сільгосппродукції з низькою собівартістю.

Таким чином, розвиток корпоративного сектору сприяє підвищенню рівня технологічності сільськогосподарського виробництва. В свою чергу, це забезпечує зростання обсягів сільськогосподарської продукції, яка формуватиме її пропозицію на ринку. Оскільки з економічної точки зору подальше впровадження нових технологій з метою збільшення виробництва сільськогосподарської продукції для продовольчого ринку в світі обмежується, то вважаємо застосування IV-го укладу ("технотронно-біотехнологічного") в діяльності сільгосппідприємств виправдане лише за умови інтеграції їх виробництв в технологічний ланцюжок з промисловими підприємствами галузей високих технологій, як правило, VI-го технологічного укладу. Такий технологічний зв'язок пояснюється відповідністю рівномірності технологічного розвитку (застосування технологій) всіх галузей, залучених для виробництва високотехнологічної продукції, а високі витрати на технології в сільському господарстві компенсуються пропозицією розподілу технологічної ренти між учасниками технологічного ланцюжка, в т.ч. сільгосппідприємствами.

Таким чином, відсутність інтеграції сільськогосподарського виробництва з високотехнологічними підприємствами в напрямку створення високотехнологічної продукції породжує в Україні дисбаланс, оскільки нинішня роль сільського господарства в Україні не дає йому змогу ефективно на ринкових засадах забезпечити як мінімум роботу, а як максимум зростання галузей, які його обслуговують через спотворення ринкового механізму його функціонування.

Дійсно, сільськогосподарське виробництво через його стратегічну важливість дотують у багатьох країнах світу (наприклад, країнах ЄС), а також ставлять митні та ліцензійні обмеження на експорт продукції, що зазвичай призводить до неконкурентного та неринкового середовища на багатьох національних та світових ринках агропродукції. Проте це стосується лише

продовольчого сектора. В розвинутих країнах сільське господарство намагаються поставити на ринкові рейки на основі високих технологій. Це робиться для того, щоб компенсувати недоліки низької технологічності цього сектора, пов'язуючи його з високотехнологічними галузями (маловідходне, екологічно чисте та енергоощадне виробництво у сфері переробки продукції рослинництва і тваринництва). За такого підходу сільське господарство виступає обслуговуючим сектором, продуцентом сировини для інших, високотехнологічних галузей промисловості. І його продукція є сировиною, за яку на конкурентних (цінових) засадах змагаються підприємства-споживачі з високотехнологічних галузей. Таким чином одночасно вирішуються чотири стратегічні завдання:

- скорочуються обсяги продукції сільського господарства, призначеної для продовольчих потреб, що убезпечує від кризи перевиробництва;
- зростають обсяги доданої вартості, оскільки подовжується технологічний ланцюжок до високотехнологічних галузей, які за рахунок високих технологій створюють високий рівень доданої вартості;
- підтримується необхідний рівень ресурсної та екологічної безпеки країни;
- зростає кількість робочих місць.

Таке різне розуміння ролі сільського господарства криється, в першу чергу, в підходах до функціонування економіки. Зокрема на пострадянському просторі економіка базується на ресурсній основі — "ресурсна економіка", в розвинутих країнах економіка базується на нових технологіях та інноваціях — інноваційна економіка.

Дійсно, розвинуті країни світу починаючи з 50-х рр. ХХ століття прагнуть організувати свою економіку, одночасно забезпечивши екологічність виробництва із відновлюваністю ресурсів, оскільки корисні копалини, що традиційно лежали в основі ресурсної економіки катастрофічно скорочуються, а відтак на фоні зростання на них попиту дорожчають. Зазначені тенденції в поєднанні із розвитком біологічної науки стали потужним стимулом для розвитку

біотехнологій - в розвинених країнах вони займають все більше місця у національних програмах з розвитку ресурсів. Внаслідок зростаючого впливу біотехнологій на розвиток економіки, вони стали вагомим фактором національних стратегій із розвитку біоресурсів. Тому все частіше у науковій і практичній термінології, яка відображає тенденції поширення біотехнологій, вживається термін "біоекономіка". Сутнісне наповнення цього терміну поступово змінювалось залежно від завдань, які стало можливим вирішувати в її межах (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

**Трактування терміну "біоекономіка"Трактування терміну
"біоекономіка" [42, с. 48]**

Автор, джерело, рік публікації	Визначення
Європейська комісія; 2012 р.	Економіка, що охоплює виробництво відновлювальних біологічних ресурсів і перетворення таких ресурсів та потоків відходів у продукти з доданою вартістю таких, як продукти харчування, корм, біопродукти та енергетика; забезпечується секторами сільського господарства, лісового господарства, риболовства, виробництва продовольства та целюлозно-промислової промисловості, та ін.
ОЕСБ; 2012 р.	Термін, що охоплює будь-яку діяльність пов'язану з використанням біотехнологій, біопроектів та біопродуктів, що лежать в основі біологічного виробництва товарів і послуг
К. Маккорнік, Н. Каутто; 2013 р.	Економіка, побудована на матеріалах, хімічних речовинах та енергії, отриманих з відновлювальних біологічних ресурсів
М. Мацейшак, К. Гофрейтер; 2013 р.	Концепція економіки, що полягає в стійкій трансформації відновлювальних біологічних ресурсів, на основі інновацій в сфері науки про життя, в продукти та процеси, які спрямовані на задоволення приватних та суспільних очікувань
Я Віцкі, А. Віцка; 2016 р.	Частина національної економіки, в якій використовується біомаса - відновлювальний біологічний матеріал, отриманий від галузей сільського господарства, лісового господарства та моря
Р. Мейер; 2017 р.	Економіка, заснована на національних та міжнародних стратегіях щодо залучення нових економічних секторів на основі ресурсів біомаси та застосуванні технологій (біотехнологій)

З наведених у таблиці 1.1 визначень можна констатувати, що ресурсною базою "біоекономіки" виступають сільське господарство, лісове господарство та водні ресурси, тобто галузі національного господарства, які здатні виробляти біомасу. Водночас, напрями використання біомаси базуються на стратегіях розбудови біоекономіки, підтверджених та офіційно затверджених міжнародними та національними урядовими організаціями [13, с. 3]:

- організацією економічної співпраці та розвитку — ОЕСО (2009 р.);
- Європейською комісією (2012 р.);
- урядовими організаціями Німеччини (2009 р.; 2010 р.; 2013 р.; 2014 р.);
- урядовими організаціями Швеції (2012 р.);
- Адміністрацією президента США (2012 р.);
- іншими урядовими організаціями країн ЄС.

Узагальнення наведених трактувань дає підстави розглядати біоекономіку як нову концепцію господарювання, ресурсною базою якої виступають сільське й лісове господарство та водні ресурси, які за допомогою технологій (біотехнологій) поєднуються з традиційно несуміжними для АПК високотехнологічними галузями з метою створення вискоєфективного ланцюжка доданої вартості на основі затверджених на національному рівні політики і стратегії ресурсовикористання.

Практика підтверджує, що біоекономіка більшості країн формується залежно від прийнятої політики технологічного, організаційного та людського потенціалу і охоплює відповідно до цього різну сукупність секторів, в яких виготовляють різні види продукції: від продуктів харчування і до хімічних речовин, фармацевтичних препаратів та енергоресурсів. Таким чином, поряд із галузями, що використовують традиційні технології переробки сільськогосподарської продукції, з'являються сектори, що базуються на інноваційних технологіях, пов'язаних симбіотичними відносинами, коли один сектор використовує основні та побічні продукти інших секторів. При цьому рівень розвитку національної біоекономіки залежить саме від появи та обсягів виробництва секторів другого типу — інноваційних. Також вагомим фактором національних стратегій розвитку біоекономіки є природні та кліматичні умови, які визначають пріоритет ресурсної бази в забезпеченні обсягів біомаси (Польща — сільське господарство, Фінляндія — лісове господарство тощо).

У стратегії "Europe 2020" біоекономіку визначено як ключовий фактор зростання, що заснований на "зелених" технологіях [59, с. 223]. У цілому ж,

кількісні характеристики обсягів біоекономіки в країнах ЄС (які виступають першопрохідцями та найактивніше працюють в даному напрямку), згідно з цією стратегією мають бути доведені в плані зайнятості до 22 млн працюючих (9% від усіх зайнятих в економіці ЄС) проти 18,6 млн осіб у 2014 році та річним товарообігом близько 2,2 трлн дол. Найбільшими темпами зростання характеризується виробництво біологічних хімічних речовин, фармацевтичних препаратів, пластмас та гуми, біоенергетики, тобто — нові високотехнологічні сектори.

Для аналізу обсягу біоекономіки в країнах ЄС не вистачає первинного статистичного інструментарію, оскільки досить важко виокремити серед зазначених секторів біоекономіки продукти, в складі яких є біовміст. Водночас біомаса, яка виступає сировиною для цих секторів промисловості, створюється в сільському господарстві, яке є ключовим елементом АПК. Тому можна стверджувати, що АПК формує можливості розвитку біоекономіки в тих напрямках, які компліментарно забезпечуються ефективними агро- і біотехнологіями, створеними в процесі інноваційного пошуку та науково-дослідницької діяльності.

Очевидно, що інновації, на яких ґрунтується розвиток біоекономіки, мають бути одночасно адаптовані до всього ланцюжка створення цінності. Тобто знайти відображення не тільки у нових агро- і біотехнологіях, а й у способах організації діяльності тих суб'єктів ринку, які виступають учасниками ланцюжка створення цінності. А це передбачає розвиток організаційного знання всередині таких ланцюжків (мереж) через процеси обопільного (інтерактивного) обміну знаннями, які формуються усіма зацікавленими сторонами. Це забезпечує набагато ширшу і змістовнішу участь кожного учасника у інноваційних процесах та відповідно підвищує їх ефективність [16].

Виходячи з наведених міркувань щодо існуючої ролі сільського господарства у вітчизняному АПК та перспектив зміни його ролі завдяки прогресуючому насиченню переробної промисловості високими технологіями та розвитку біоекономіки, доцільно переглянути традиційне трактування сутності

АПК, наповнивши його в частині елементної структури додатковим змістом. Вважаємо за доцільне трактувати агропромисловий комплекс як ключову складову біоекономіки, яка варіативно об'єднує технологічно компліментарні і ресурсозабезпечуючі галузі виробництва та переробки продукції сільського господарства з метою створення суспільних благ, використовуючи при цьому різні інтеграційні механізми для максимізації доданої вартості в інтересах учасників ланцюжка створення споживчої цінності.

Місце, роль та можливості розвитку і зростання агропромислового комплексу в контексті розвитку біоекономіки подано рисунку 1.1.

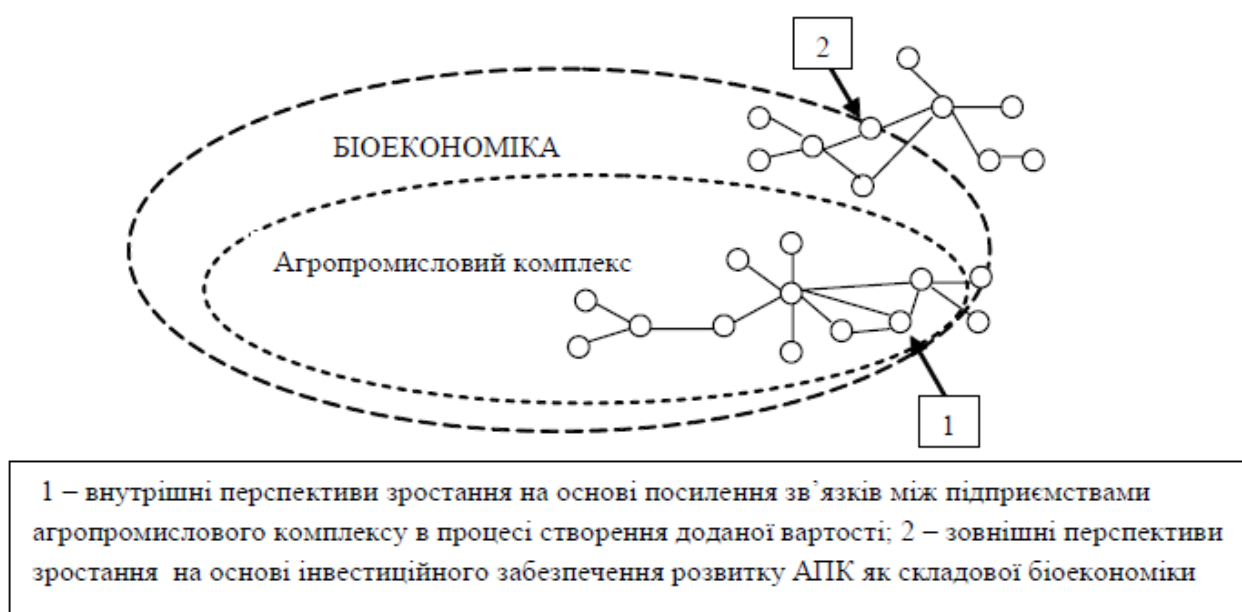

Рис. 1.1. Місце та значення агропромислового комплексу в біоекономіці [86, с. 274]

Таким чином, в Україні для забезпечення розвитку підприємств агропромислового сектору необхідно розробити як державну стратегію, так і стратегії співпраці підприємств різних галузей АПК (високотехнологічні з сільським господарством).

1.2. Правові передумови екологізації агропромислового комплексу

У довідникових джерелах екологізація виробництва розглядається як удосконалення наявних і створення нових технологічних процесів, які повніше задовольняють принцип непорушення екологічної рівноваги. При цьому основними напрямками екологізації виробництва є розроблення й наукове обґрунтування нових технологічних процесів, оптимізація експлуатації природних ресурсів, їх комплексне й багаторазове використання, рекультивація природного середовища [72, с. 113], а також постійне відтворення наукових ідей, інформаційних матеріалів, технічних засобів та технологічних рішень, що сприяють розвитку екологічно обумовлених виробничих систем [79, с. 12].

У свою чергу, екологізація агропромислового комплексу визначається як екологізація сільськогосподарського виробництва (боротьба з ерозією ґрунтів, застосування органічних добрив, агролісомеліорація, культурно-технічна меліорація, вапнування кислих ґрунтів, мінімізація техногенного впливу на ґрунти, ґрунтозахисні технології, біологічні методи захисту рослин та інші «м'які» методи поліпшення якості ґрунтів); прискорення розвитку промислово-побутової сфери агропромислового комплексу (інфраструктура, переробні галузі промисловості) тощо.

Отже, з огляду на зазначені положення, основними напрямками екологізації сільськогосподарського виробництва слід вважати: застосування ґрунтозахисних технологій ведення аграрного виробництва; мінімізацію техногенного впливу на землі сільськогосподарського призначення; здійснення заходів охорони земель сільськогосподарського призначення та ґрунтів від забруднення та псування; оптимізацію структури землекористування.

На доктринальному рівні сформульовано поняття принципу екологізації аграрного виробництва, який полягає в тому, що являє собою керівне положення - вимогу аграрного законодавства стосовно нормативного закріплення та практичної реалізації екологічних імперативів усіма суб'єктами сільськогосподарської виробничої діяльності з метою захисту навколишнього

природного середовища, мінімізації негативного впливу антропогенних факторів на нього, збереження стійкої рівноваги екосистем, екологізбалансованого природокористування в процесі їхньої діяльності, а також виробництва якісної, екологічно безпечної сільськогосподарської продукції рослинного і тваринного походження [84]. Аналізуючи цю наукову позицію, можна дійти висновку, що екологізація сільськогосподарського виробництва може простежуватися в двох основних напрямках: по-перше, шляхом дотримання та реалізації екологічних імперативів у процесі виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників, яка зумовлює необхідність раціонального та екологічного безпечного використання земель сільськогосподарського призначення та інших природних ресурсів; по-друге, забезпечення виробництва екологічно безпечної сільськогосподарської продукції.

Загальновідомо, що аграрна сфера економіки зумовлює використання земель сільськогосподарського призначення. Саме тому у сільськогосподарському виробництві необхідно забезпечувати охорону земель з метою їх ефективного та раціонального використання на основі реалізації комплексу заходів щодо збереження продуктивності земельних угідь, підвищення їхньої екологічної стійкості та родючості, зменшення порушення структури й ущільнення ґрунту, забезпечення відновлення його водного і повітряного режимів.

Необхідність зазначеного зумовлюється тими фактами, що надмірна розораність земель, яка становить понад 54 відсотки земельного фонду України (у розвинутих країнах Європи - не перевищує 35 відсотків), у тому числі на схилах, призвела до порушення екологічно збалансованого співвідношення сільськогосподарських угідь, лісів та водойм, що негативно вплинуло на стійкість агроландшафтів і зумовило значне техногенне навантаження на екологічну сферу. Найбільш істотним фактором зниження продуктивності земель і зростання деградації агроландшафтів є водна ерозія ґрунтів [5, с. 24].

Особливу небезпеку для довкілля, якісного стану земель та ґрунтів, а також безпечності та якості сільськогосподарської продукції становить забруднення ґрунтів радіонуклідами, важкими металами, збудниками хвороб, а також засмічення сільськогосподарських угідь. З метою запобігання цим негативним тенденціям законодавством України встановлюються вимоги щодо охорони земель, зокрема, сільськогосподарського призначення і ґрунтів від забруднення небезпечними речовинами, стічними водами та відходами. Так, Законом України «Про охорону земель» від 19 червня 2003 року № 962-УІ забороняється господарська діяльність, яка зумовлює забруднення земель і ґрунтів понад установлені гранично допустимі концентрації небезпечних речовин (ст. 45). Відповідно до вимог ст. 20-2 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 № 1264-ХІІ центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику зі здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, у межах своєї компетенції має право обмежувати чи зупиняти (тимчасово) діяльність підприємств і об'єктів незалежно від їх підпорядкування та форми власності, якщо їх експлуатація здійснюється з порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, законодавства про оцінку впливу на довкілля, вимог дозволів на використання природних ресурсів, з перевищенням нормативів гранично допустимих викидів впливу фізичних та біологічних факторів і лімітів скидів забруднюючих речовин.

Також з метою попередження засмічення земель забороняється несанкціоноване скидання і розміщення відходів. При цьому у районах можливого забруднення або засмічення земель небезпечними відходами, у тому числі аварійними, за рішенням місцевої державної адміністрації або органу місцевого самоврядування проводяться постійні або періодичні обстеження хімічного складу ґрунтів з метою виявлення та визначення їх негативного впливу на здоров'я людини, а також окремих видів природних ресурсів і довкілля в цілому (ст. 46 Законом України «Про охорону земель») [69-71].

На думку науковців, головним принципом розвитку всього агропромислового комплексу повинна стати екологізація усіх заходів із розвитку сільського господарства, облік природних особливостей функціонування земельних ресурсів [68, с. 37].

Таким чином, екологізація сільськогосподарського виробництва неможлива без дотримання вимог щодо екологічно безпечного використання природно-ресурсного потенціалу для потреб аграрного виробництва, тобто екологізації сільськогосподарського землекористування та забезпечення належного екологічного стану навколишнього природного середовища, впровадження природоохоронних та екологічно виважених способів використання природних ресурсів у сільському господарстві. Правовим підґрунтям цього слід вважати положення ст. 5 Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III, у якій закріплюється принцип земельного законодавства як пріоритет вимог екологічної безпеки.

При цьому принцип пріоритету вимог екологічної безпеки означає, що порушення вимог екологічної безпеки не можна виправдати жодними міркуваннями на кшталт економічної ефективності, доцільності, відповідності певної діяльності законодавству чи великого значення для держави, суспільства тощо [72, с. 25].

Отже, постає питання щодо екологізації сучасного землеробства шляхом запровадження методів альтернативного сільського господарства. Так, деякі аграрні організації, фермери як на Заході, так і в Україні стають на шлях «екологізації» та «біологізації» сучасного землеробства, тобто переведення його в нешкідливий для природного середовища стан з можливістю забезпечення споживача чистими продуктами харчування [8, с. 301]. У зв'язку з цим у спеціальній літературі пропонується альтернативне землеробство розглядати як один із найдієвіших методів екологізації використання земель сільськогосподарського призначення, в основу якого покладено зменшення або повна відмова від використання синтетичних мінеральних добрив, пестицидів, регуляторів росту та інших хімічних засобів. При цьому основними завданнями альтернативного

землеробства є: збереження і підвищення родючості ґрунтів; захист довкілля; активізація кругообігу речовин і перенесення енергії в агроекосистемах; поліпшення якості продукції; забезпечення стійкості агроекосистем тощо [80, с. 116].

На погляд фахівців, ще одним важливим напрямом екологізації використання земель сільськогосподарського призначення є впровадження сучасних технологій використання решток сільськогосподарського виробництва: гною, соломи, жому. Заміна синтетичних мінеральних добрив гноєм і компостами збагачує ґрунт органічними речовинами, відграє вирішальну роль у підвищенні його родючості [58, с. 217].

Негативні тенденції щодо екологізації сільськогосподарського виробництва зумовлює надмірне подрібнення сільськогосподарських угідь. В юридичній літературі вже зверталася увага на шкідливість надмірного подрібнення земельних ділянок та необхідність запровадження мінімально допустимих розмірів земельних ділянок сільськогосподарського призначення з урахуванням місцевих умов, наявності земель та щільності населення [9, с. 29].

Крім того, відсутність еколого-економічного обґрунтування перерозподілу земельних ресурсів призвела до подрібнення сільськогосподарських полів, у результаті чого 6,9 млн. громадян (46, 4 відсотка сільського населення) набули право на земельну частку (пай), а 27 млн. гектарів сільськогосподарських земель передано у приватну власність, і, як наслідок, неефективного використання значної кількості розпайованих земель [5]. Отже, внаслідок розпайовання земель відбулась надмірна парцеляція земель сільськогосподарського призначення, що досить ускладнює процес їх ефективного використання, тому надзвичайно актуальною й важливою сьогодні є консолідація земель [10].

Звідси значну роздрібненість, нераціональний розмір землеволодіння і землекористування, далекоземелля, черезсмузжя слід розглядати як недоліки землекористування, які є перешкодою для екологізації сільськогосподарського виробництва та екологічно збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення. Як показує світовий досвід, одним зі

способів вирішення зазначених проблем підвищення ефективності виробництва у сільському господарстві є консолідація земель сільськогосподарського призначення.

Під консолідацією земель сільськогосподарського призначення слід розглядати діяльність (або інструмент), що здійснюється з метою консолідації фрагментованих (роздрібнених) сільськогосподарських агроформувань або, іншими словами, для об'єднання відокремлених земельних ділянок окремих господарств. Тобто це процес усунення недоліків землеволодіння і/та землекористування, а саме незручностей у конфігурації, площі, структурі, розміщенні й межах земельних масивів або ділянок, закріплених за сільськогосподарськими підприємствами і громадянами, що негативно впливають на використання землі, економіку й організацію виробництва [11, 37].

Відповідно до досліджень ФАО (Продовольча та сільськогосподарська організація ООН) консолідація земель сільськогосподарського призначення може: 1) сприяти поліпшенню сільськогосподарського виробництва (маючи можливість купувати сільськогосподарські землекористування з меншим числом ділянок, але більших за площею та кращої форми, і збільшувати площу своїх володінь, фермери можуть ставати більш конкурентоспроможними); 2) стимулювати більш ефективне управління природними ресурсами (раціоналізація структури землеволодіння може полегшувати охорону навколишнього середовища та сприяти більш раціональному плануванню та організації землекористування); 3) сприяти поліпшенню систем управління земельними ресурсами (оскільки проекти з консолідації земель дають можливість уточнювати та оновлювати інформацію у реєстрах власності, а більш якісна інформація про права на землю полегшує розвиток земельних ринків та врегулювання земельних конфліктів) [38].

Таким чином, консолідації земель сільськогосподарського призначення притаманні як економічний, так й екологічний аспекти. Економічний аспект полягає у можливості підвищення продуктивності сільськогосподарських угідь, їх ефективного використання і, як кінцевий результат, отримання більшої

товарної маси продукції рослинництва і тваринництва. Екологічний аспект простежується у можливості забезпечення раціонального використання та охорони земель сільськогосподарського призначення, збереження та покращення природних ландшафтів [12], а також сприятиме екологізації сільськогосподарського виробництва.

На думку науковців, логічним наслідком екологізації використання земель сільськогосподарського призначення є виробництво екологічно чистої продукції, що дає змогу вирішити одразу три екологічно детерміновані і соціально значимі проблеми: 1) охорона навколишнього природного середовища від забруднення синтезованими хімічними речовинами, які застосовуються в процесі сільськогосподарської діяльності людини; 2) попередження деградаційних процесів у ґрунтах, які виникають через інтенсивне ведення сільського господарства; 3) покращення стану здоров'я населення внаслідок вживання екологічно чистої і, як наслідок, біологічно повноцінної продукції [6, с. 217].

Оскільки екологізація виробництва зумовлює дотримання принципу непорушності екологічної рівноваги та впровадження екологічних вимог у всі види і етапи господарської діяльності, на нашу думку, одним із критеріїв екологізації сільськогосподарського виробництва слід вважати оцінку впливу на довкілля. Правове регулювання оцінки впливу на довкілля, зокрема, сільськогосподарського виробництва здійснюється на підставі положень Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23 травня 2017 року № 2059-VIII з метою запобігання заподіяння шкоди довкіллю, забезпечення екологічної безпеки, охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності в аграрному секторі економіки.

З точки зору екологізації сільськогосподарського виробництва, сільське господарство належить до другої категорії видів планової діяльності та об'єктів, які можуть мати значний вплив на довкілля та підлягають оцінці такого впливу. Зокрема, відповідно до положень ст. 3 Закону України «Про оцінку впливу на

довкілля» сільське господарство як діяльність, що може мати значний вплив на довкілля, включає: сільськогосподарське освоєння, рекультивацію та меліорацію земель на територіях площею 20 гектарів і більше, будівництво меліоративних систем та окремих об'єктів інженерної інфраструктури меліоративних систем; зміну цільового призначення земель сільськогосподарського призначення та зміну особливо цінних земель; потужності для вирощування сільськогосподарських тварин та птиці у відповідній кількості; установки для промислової утилізації, видалення туш тварин та/або відходів тваринництва; інтенсивну аквакультуру з продуктивністю 10 тонн на рік і більше тощо. При цьому діяльність суб'єктів господарювання, що провадиться з порушенням законодавства про оцінку впливу на довкілля, може бути:

1) тимчасово заборонена (зупинена) - до виконання встановлених у висновку з оцінки впливу на довкілля екологічних умов зупиняється експлуатація підприємства чи окремих його цехів (дільниць) і одиниць обладнання;

2) припинена - повністю припиняється експлуатація підприємства чи окремих його цехів (дільниць) і одиниць обладнання (ст. 16 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля»).

Крім того, у науковій літературі зазначається, що на забезпечення екологізації виробництва на сільськогосподарських підприємствах впливає система організаційно-економічних та правових важелів. Окремі інструменти стимулювання екологічної діяльності підприємств в Україні представлені у вигляді законодавчих положень, але через не впровадження у практику господарювання вони фактично не задіяні [4, с. 225]. Більш дієвими сьогодні є ринкові механізми (вимоги споживачів, ринок екопродукції, сприятливі ціни), які менше залежать від державних інститутів і стимулюють виробника до випуску екологічно чистої продукції з метою виходу на нові ринки та отримання конкурентних переваг.

Таким чином, екологізація сільськогосподарського виробництва повинна відбуватися в межах:

- 1) впровадження природоохоронних та екологічно виважених способів використання природних ресурсів для потреб аграрного виробництва;
- 2) обов'язкового дотримання та реалізації екологічних імперативів, визначених законодавством, та впровадження екологічних вимог у виробничо-господарську діяльність аграрних товаровиробників на всіх стадіях, етапах і процесах виробництва того чи іншого виду сільськогосподарської продукції;
- 3) реалізації комплексу заходів у тому числі правового характеру щодо збереження продуктивності сільськогосподарських угідь, зменшення порушення структури і ущільненості ґрунту ходовими частинами сільськогосподарської техніки (наприклад, одним із таких заходів може бути посилення юридичної відповідальності за невиконання вимог з охорони земель і збереження ґрунтів);
- 4) скорочення втрат гумусу та інших поживних речовин у ґрунті шляхом застосування еколого-безпечних технологій та нормативів застосування органічних добрив;
- 5) подальшої консолідації земель сільськогосподарського призначення з метою усунення незручностей у конфігурації, площі та структурі земельних угідь;
- 6) проведення оцінки впливу планової сільськогосподарської діяльності на довкілля;
- 7) правового забезпечення виробництва екологічно безпечної сільськогосподарської продукції.

Агропромисловий комплекс України є провідним сегментом економіки, що дає близько 9-13% валової доданої вартості, та є одним з основних бюджетоутворюючих секторів національної економіки. Частка аграрної галузі у зведеному бюджеті за останні роки становить в середньому 20%, а у товарній структурі експорту - понад чверть, забезпечуючи перше місце на світовому ринку олії соняшникової, друге місце - за експортом зернових. На сьогодні головною метою розвитку аграрного сектору України є забезпечення конкурентоспроможності національної сільськогосподарської продукції на світовому ринку та державної продовольчої безпеки [1].

У сучасних умовах необхідна зміна акцентів у аграрній політиці. По-перше, перехід від адміністративного регулювання до вільної конкуренції. По-друге, необхідне курс на підвищення рівня безпечності продовольства, що здатен підвищити якість харчування споживачів і забезпечити приріст високо маржинального експорту. І по-третє, нарощення виробництва та експорту продукції з високою часткою доданої вартості, завдяки чому зменшується залежність українського АПК від волатильності сировинних ринків.

Інноваційний розвиток вітчизняного агросектору неможливий без співпраці із науковцями та освітянами. Аграрна освіта має стати платформою взаємодії науковців, виробників і громадян. Зв'язок виробничого сектору та науки має забезпечити:

- формування цільових запитів підприємств для підготовки необхідних фахівців. Впровадження європейського досвіду освіти;
- запровадження для студентів регулярних практик на сучасних виробництвах. Комерціалізацію наукових досліджень;
- підвищення кваліфікаційних вимог до викладачів університетів: міжнародні публікації, участь у міжнародних конференціях, стажування в сучасних українських й іноземних компаніях та викладання в іноземних навчальних закладах.

Висновок до розділу 1

Дослідження впливу технологічного прогресу на розвиток сільського господарства і супутніх та обслуговуючих його галузей дало підстави для висновку про доцільність переосмислення сутнісного і структурного трактування АПК в урахуванням зміни парадигми ресурсовикористання в сучасній економіці.

Розвиток біотехнологій у нетрадиційних для нинішнього стану вітчизняного АПК напрямах розкриває нові ринкові перспективи перед виробниками сільськогосподарської продукції, які підвищуватимуть їх

значущість як постачальника цінних ресурсів, створюючи умови для ефективного функціонування на ринкових засадах не тільки великих агрохолдингів, а й дрібних фермерських господарств.

Узагальнення теоретичних підходів та зарубіжної практики інтеграції сільського господарства з промисловими підприємствами дало можливість констатувати про необхідність розглядати біоекономіку як нову концепцію господарювання, ресурсною базою якої виступають сільське й лісове господарство, а найбільшою частиною виступає агропромисловий комплекс з новим структурним наповненням. мислення сутнісного і структурного трактування АПК в урахуванням зміни парадигми ресурсовикористання в сучасній економіці.

Економіка України в сучасних умовах більше аграрна, ніж індустріальна. Дуже важливо досягати синергії між сільським господарством і промисловістю. Маючи переважно сільськогосподарську економічну орієнтацію, в Україні варто розвивати неконкурентний порівняно із США чи Європою сектор промисловості. Він створює інновації, необхідні для розвитку сільського господарства. І лише інноваційна модель розвитку аграрного виробництва в умовах глобалізації може принести економічний ефекту за допомогою технологічного оновлення ресурсної бази та структурної перебудови аграрної економіки. Вона передбачає перенесення акценту з традиційних науково-технічних рішень на використання принципово нових прогресивних технологій, які мають вирішальний вплив на процеси соціально-економічного розвитку розвинутих країн світу.

РОЗДІЛ 2

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА АНАЛІЗ ПРОЦЕСУ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

2.1. Макроекономічні передумови розвитку агропромислового комплексу

Сільське господарство традиційно є важливою складовою вітчизняного господарського комплексу. Тенденції і перспективи розвитку галузі визначаються загальним станом національної економіки, на якому, своєю чергою, значною мірою позначається динаміка основних показників аграрної діяльності. Специфіка сільськогосподарського виробництва, а саме: характер виробленої продукції (споживається масово), належність до первинного сектора економіки (піддається значним ціновим коливанням), залежність від погодних умов (провокує волатильність урожаїв, валових зборів і доходності виробників), визначає у той чи інший період напрям і ступінь впливу галузі на макроекономічну ситуацію у країні.

Вочевидь, нинішні вражаючі (особливо на тлі триваючої економічної кризи) успіхи вітчизняної сільськогосподарської галузі не можуть гарантувати збереження усталеності тенденцій її зростання, а тим більше - його ефективності. Однак саме ефективність, інклюзивність, якість - основні сучасні критерії економічного розвитку і зростання. Стосовно сільського господарства це означає, що зростання виробництва в галузі має забезпечуватися за рахунок підвищення ефективності використання усіх видів ресурсів на основі впровадження новацій, які дозволяють поряд із зазначеним знижувати видатки виробництва й екологічне навантаження на довкілля, підвищувати конкурентоспроможність продукції. А супроводжуватися таке зростання має структурною збалансованістю виробництва, безпечністю спожитого громадянами країни продовольства і прогресом у соціальній сфері села, зокрема,

підвищенням рівня зайнятості (у т.ч. й несільськогосподарської), покращенням показників стану природного середовища, сільської інфраструктури тощо.

При цьому необхідно наголосити, що експорт слід розглядати насамперед як один із ключових чинників стабілізації внутрішнього продовольчого ринку країни. Відповідно, нарощування експортних поставок агропродовольчої продукції за будь-якої макроекономічної ситуації не повинно зводитися в ранг самоцілі, а здійснюватися з урахуванням національних інтересів як на світовому ринку, так і стосовно використання природних ресурсів сільгоспвиробництва. В усвідомленні цього - запорука довгострокової успішності галузі та її структурної оптимізації.

Національні інтереси України у сфері агропродовольчого виробництва та експорту, очевидно, полягають у повноцінному і стабільному насиченні внутрішнього продовольчого ринку якісною і доступною (в першу чергу за ціною) продукцією, а також у вивезенні її надлишків у випадку достатньо високої економічної виправданості цього. Економічна виправданість у цьому контексті означає не стільки отримання експортерами короткострокової вигоди в умовах сприятливої цінової кон'юнктури світового ринку, скільки наслідок цілеспрямованого і довготривалого закріплення на ринку в сегментах продукції, що має нижчу цінову волатильність, специфічні конкурентні переваги тощо. Передусім це стосується продукції з високим ступенем переробки, інноваційної та органічної. Основною ж передумовою тривалого збереження високих рівнів національної продовольчої безпеки і зазначених експортних позицій є дотримання екологічних обмежень сільськогосподарського виробництва, без чого його розвиток уже в недалекому майбутньому не зможе здійснюватися в належних масштабах через деградацію й виснаження основних ресурсів - ґрунту і води.

Поточні завдання сільськогосподарського розвитку формуються з урахуванням необхідності вирішення найбільш нагальних національних проблем та глобального контексту. Основні з них на сучасному етапі:

- ресурсозбереження, можливість забезпечення якого на пряму визначається рівнем інноваційного розвитку країни та її аграрного сектора;
- пришвидшення розвитку виробництва продукції з високою доданою вартістю;
- гарантування доступності та безпечності агропродовольства;
- стабілізація і підвищення доходів, насамперед малих і середніх сільгоспвиробників, фінансовий стан яких є надзвичайно вразливим унаслідок відсутності доступу до кредитних ресурсів і традиційно меншого запасу фінансової стійкості порівняно з великими агропідприємствами.

Найбільші виклики для агропродовольчого виробництва пов'язані з:

- нарощуванням глобальної конкуренції, що позначається на розвитку сільського господарства не лише прямо, але й опосередковано, через формування регіональної спеціалізації сировинних для харчових корпорацій виробництв, а також імпортного попиту вітчизняних агровиробників на ринку матеріально-технічних засобів;
- зростанням ролі кліматичного чинника в забезпеченні стійкості постачання і споживання сільськогосподарської продукції, що ще більше актуалізує проблеми деградації сільськогосподарських земель і посилення вододефіцитності агрогосподарювання.

Загрози, пов'язані з високим рівнем залучення українського аграрного сектора в глобальний простір, надзвичайно актуалізуються в сучасних умовах також через погіршення останніми роками світової цінової кон'юнктури, а саме: зтяжне загальне падіння продовольчих цін та їх волатильність.

Небезпечним є й подальше зволікання з проведенням в Україні земельної реформи. Водночас відсутність у вітчизняних «полісі-мейкерів» бажання наслідувати давно й успішно застосовувані в розвинених державах правила функціонування ринку сільськогосподарської землі, а також чіткої уяви щодо його можливих наслідків здатна не лише нівелювати очікувані позитиви такого реформування, але й призвести до законодавчого закріплення в Україні латифундистського типу аграрного господарювання.

В усьому світі підвищення інтересу великого міжнародного капіталу до сфери сільськогосподарського і продовольчого виробництва спостерігається вже доволі тривалий час і, з урахуванням глобальних тенденцій продовольчого забезпечення, у майбутньому лише посилюватиметься. Беручи до уваги, що учасниками такої глобальної конкуренції виступають представники вибраної кількості країн (до яких Україна не відноситься), у вітчизняній аграрній сфері повномасштабно реалізується сценарій закріплення сировинної спеціалізації експорту й імпортозалежності у поставках ряду важливих матеріально-технічних ресурсів галузі. Найбільш очевидні віддалені наслідки цього - остаточна деградація земельних ресурсів, значне погіршення екології у сільській місцевості, зниження цінової конкурентоспроможності вітчизняної агропродовольчої продукції, звуження відповідних виробництв і та ін., що в сукупності може негативно позначитися на забезпеченні національної продовольчої безпеки й незалежності.

Ураховуючи загальну слабкість української економіки і, відповідно, позиції нашої держави в обстоюванні власних інтересів при залученні іноземного інвестування (яке нині зводиться у ранг основного рятівника національної економіки) реальний позитив від транснаціоналізації агросектора видається несумірним з масштабами супутніх цьому процесу негативних ефектів.

Усе це справедливо й щодо сфери земельних відносин, де зараз також формуються суттєві ризики внаслідок існуючої в Україні невизначеності з інституціональним механізмом земельного ринку і доволі високої ймовірності встановлення контролю великого, у т.ч. іноземного, капіталу над земельними ресурсами після відміни нині діючого мораторію на їх продаж. Саме тому в усьому цивілізованому світі давно прийнято оцінювати вірогідні ризики, пов'язані з іноземними інвестиціями у найбільш значущі сектори національних економік і стратегічні активи з метою здійснення відповідних упереджуючих заходів⁴. Зважаючи на викладені вище основні завдання і чинники прискорення розвитку вітчизняного агропродовольчого виробництва, сприяти залученню

іноземних інвестицій нині доцільно насамперед у створення виробництв із випуску/збирання в Україні новітніх видів сільгосптехніки та засобів захисту рослин, що дозволить знизити їх ціну і, відповідно, собівартість аграрної продукції, підвищити її конкурентоспроможність та зменшити валютні витрати.

Основні ж загрози національного і галузевого рівня формуються під впливом інфляційних і девальваційних процесів (які скорочують доходи виробників і роблять їх практично непередбачуваними внаслідок зниження платоспроможного продовольчого попиту, розбіжностей у часі між здійсненням витрат на придбання виробничих ресурсів і отриманням виручки від реалізації сільгосппродукції, високої частки імпорту в ресурсному забезпеченні сільськогосподарського виробництва), відносно невисокої ефективності, низької урожайності й продуктивності вітчизняного сільгоспвиробництва, переважно сировинної спрямованості агропродовольчого експорту, стрімкого скорочення природоресурсного потенціалу розвитку галузі, яке до того ж посилюється в окремих регіонах держави несприятливими змінами клімату.

Таблиця 2.1

Макроекономічна позиція сільського господарства, % [65]

Показник	1990	2000	2015	2018
Частка зайнятих	20,1	23,2	17,5	17,6
Частка у ВДВ (с/г, рибне, лісове)	25,5	16,9	14,2	12,0
Частка продажу в торговельній мережі продтоварів українського виробництва	-	93,2	85,2	84,8
Частка в національному експорті	19,3і	9,5	38,2	42,0
Частка с/г, мисливства та пов'язаних послуг у загальних інвестиціях в ОК	21,32	3,6	10,7	13,6
Частка сільського, лісового та рибного господарства в ПІІ в економіку України	-	1,93	1,3	1,4
Частка с/г, мисливства та пов'язаних послуг в ОЗ економіки	24,62	11,7	2,8	3,2

Незважаючи на наявність вагомих і тривалих проблем у сферах фінансового і матеріально-технічного забезпечення галузі, простежується тенденція посилення її значення в економічній системі країни.

Водночас дані провідних міжнародних організацій свідчать, що аграрні країни не лише не демонструють належну успішність в інших важливих секторах

економіки і соціальной сфері, але й власне сільське господарство в них розвивається недостатньо збалансовано та має в основному сировинну спеціалізацію. В усьому світі потужне й ефективне сільськогосподарське виробництво виступає не першопричиною, а одним із наслідків високого рівня національного загальноекономічного розвитку.

Ознаками розвинених економік є, з одного боку, високий рівень розвитку аграрного сектора, а з іншого - його мала частка у національних показниках випуску та ВВП. При цьому останні показники практично в усіх країнах мають тенденцію до суттєвого скорочення (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Динаміка частки сільського господарства у ВВП та обсягів ВВП на душу населення у розрізі країн світу [65]

Країна	Частка сільського господарства у ВВП %		Рівень ВВП на душу населення по ПКС, дол. США	
	1995	2015	1995	2015
Албанія	55,8	22,1	2781,4	11479,1
Гана	42,7	21,0	1506,4	4210,5
Франція	2,7	1,7	20845,8	41016,7
Індія	26,3	17,5	1500,7	6104,6
Нідерланди	3,4	1,8	23095,8	49587,0
Польща	5,5	2,6	7659,9	26862,3
Узбекистан	32,3	18,3	1634,7	6086,5
Україна	15,4	14,0	3689,1	7939,6
Країни з доходом, нижчим за середній	24,5	16,8	1783,5	6443,1
Країни з середнім доходом	15,7	9,2	2610,8	10891,3
Країни з доходом, вищим за середній	13,1	7,0	3385,6	15935,9

Отже, стратегію розвитку України треба будувати на випереджуючих темпах зростання неаграрних секторів економіки, що повинно забезпечувати належний прогрес і в аграрній галузі.

Сумніви стосовно доцільності стрімкого нарощування обсягів виробництва, зокрема, вирощування Україною анонсованих, у т.ч. й урядовцями,

грандіозних урожаїв зерна підкріплюються також наведеними вище даними щодо плачевного стану основних природних ресурсів галузі.

Крім того, Україна є вододефіцитною державою, особливо її Південно-Східні регіони, що збільшує ризики запланованого масштабного розвитку зрошуваного землеробства як способу збільшення валових зборів зернових та подолання негативних наслідків сучасних кліматичних змін. Не заперечуючи можливості зрошуваного землеробства щодо збільшення врожаїв, відзначимо, що масовий характер зрошуваного сільгоспвиробництва у нас навряд чи доцільний. Натомість необхідний ретельний відбір видів агропродукції, найефективніших технологій їх вирощування і зрошення для мінімізації витрат води й максимізації ефекту від поливу. Загалом же, беручи до уваги зміни клімату, які спостерігаються останнім часом і провокують, зокрема, відчутне скорочення в Україні обсягів водних ресурсів, варто зосередитися на масовому впровадженні посухостійких сортів сільськогосподарських рослин, а від вирощування деяких, особливо вологолюбних, культур - можливо, й зовсім відмовитися, передусім, у Південно-Східних регіонах країни.

Усе це додає аргументів на противагу тезі щодо необхідності подальшого посилення зернової спеціалізації українського рослинництва, оскільки найбільшою мірою процеси деградації земельних ресурсів властиві регіонам з найвищим рівнем виробництва саме зернових і олійних культур. Так, за оцінками ФАО і Світового банку, виробництво 1 т зерна в Україні призводить до ерозії 10 т ґрунту.

Покращення показників еколого-економічного розвитку сільгоспвиробництва в усьому світі нерозривно пов'язане з підвищенням рівня його інноваційності. Саме тому оцінювання перспектив аграрної галузі та її впливу на динаміку макроекономічних показників видається доцільним здійснювати на основі аналізу розвитку сільськогосподарського виробництва в межах двох сценаріїв - інерційного та інноваційного. Інерційний сценарій фактично передбачає продовження тенденцій, що склалися у сільгоспвиробництві. Згідно ж із другим сценарієм, очікується масштабне

впровадження інтенсивних технологій, використання сучасного насіннєвого і племінного матеріалу, у т.ч. за умови забезпечення раціонального (екологічно дружнього) господарювання, що дозволить досягти суттєвого й довготривалого нарощування темпів виробництва.

Дослідження ж сценаріїв розвитку сільгоспвиробництва в умовах зміни клімату, екологічних обмежень та використання агроновацій дозволило констатувати таке:

- за обох сценаріїв у середньостроковій перспективі (до 2025 р.) матиме місце зростання виробництва пшениці та кукурудзи;

- за умови ігнорування екологічних умов та кліматичних змін у довгостроковій перспективі (до 2035 р.) виробництво зазначених вище культур поступово скорочуватиметься, а за інноваційним сценарієм - виробництво стабільно зростатиме, хоча й нижчими, ніж зараз, темпами;

- є всі підстави очікувати наявності вельми вагомих ризиків подальшого розвитку як виробництва соняшнику, так і сфери його переробки. В рамках інерційного сценарію певне нарощування виробництва можливе лише в середньостроковій перспективі, проте вже в довгостроковій - імовірно падіння обсягів виробництва внаслідок зниження урожайності цієї культури;

- у галузі скотарства за умови розділення м'ясного та молочного напрямів вирощування ВРХ та збільшення площ під кормовими угіддями цілком імовірним є здешевлення виробництва яловичини та підвищення якості продукції, що дасть можливість забезпечити потреби внутрішнього ринку, а також розширить потенціал експорту.

Слід зазначити, що сучасний вектор розвитку аграрних політик у світі дедалі повніше орієнтується на комплементарний (взаємодоповнюючий) характер агропродовольчих систем, де поєднується виробництво матеріальних і суспільних благ. Серед останніх найважливішими є продовольча безпека (самозабезпечення) країни, збереження довкілля, підтримання життєдіяльності населення на сільських територіях, відтворення і розвиток селянства (фермерства) як носія національної ідентичності та хліборобської культури.

Комплементарність аграрного і сільського розвитку базується на узгодженні інтересів сільськогосподарського виробництва, сільських спільнот і сільської місцевості, які як відносно окремі самостійні підсистеми мають гармонійно взаємодіяти між собою у забезпеченні виконання галузевих і загальносупільних функцій. У комплементарних агропродовольчих системах ефективно реалізується багатофункціональність сільського господарства і села.

Проявами комплементарності аграрного і сільського розвитку є:

- взаємна узгодженість між нарощенням аграрного виробництва, станом села і сільських громад із тим, щоб взаємодіючи, вони мали можливість отримати ще й доповнюючі зв'язки, які змінюються у процесі взаємодії і позитивно впливають на загальний стан економіки країни;

- досягнення ефекту цілісності, тобто формування економічних суб'єктів на селі, які, виділяючись як окремі організаційно-правові структури, все ж мають спільні ознаки в економічному, соціальному та екологічному розвитку сільської місцевості;

- виникнення цілісних формувань органічно пов'язаних виробництв матеріальних і нематеріальних благ (послуг), які за рахунок їх взаємодії дозволяють активізувати внутрішню міцність економіки села і всієї економічної системи країни.

Таким чином, в умовах комплементарного розвитку прагнення до єдності через взаємодоповнення і взаємодію стає органічно властивою і для суспільного життя на селі, і для економічної взаємодії господарюючих тут суб'єктів. Як результат, відносини між окремими верствами населення орієнтовані на прагнення до взаємодії і взаємодоповнюваності, а не гострої конкуренції за локальні ресурси.

Комплементарність аграрного і сільського розвитку забезпечується у світі в процесі формування і реалізації насамперед аграрної політики відповідних держав. У Європейському Союзі аграрна політика (САП ЄС) структурована за двома рівнями: ринкові заходи та сільський розвиток. Свого часу це було обумовлено соціальними та екологічними проблемами сільської Європи,

нижчою, порівняно з містом, якістю життя на селі, кліматичними змінами, що впливають на продуктивність сільського господарства, нерівномірністю регіонального розвитку тощо. Сучасна загальноєвропейська політика сільського розвитку оновлена в рамках Стратегії «Європа 2020» з урахуванням пріоритетів розвитку ЄС до 2020 р., серед яких - розумне, стає і всеохоплююче зростання. Таке зростання включає: збільшення інвестицій в освіту, дослідження та інновації; побудову низьковуглецевої економіки; створення робочих місць і скороченні бідності. Триєдине розумне, стає і всеохоплююче зростання базується на чотирьох ключових принципах, таких як: життєдіяльність у рамках екологічних обмежень; забезпечення здорового і справедливого суспільства; запровадження демократичного управління; відповідальне використання якісних наукових досліджень, тобто розроблення та реалізація політики на основі наукових доказів, враховуючи застереження вчених, а також суспільні відносини і цінності.

У контексті стратегічних пріоритетів «Європа 2020» політика сільського розвитку орієнтується на:

- підтримку нових знань, навичок, зелених технологій;
 - стимулювання розвитку соціальних інновацій;
 - розвиток місцевого потенціалу, диверсифікацію сільської економіки, розвиток місцевих ринків і робочих місць;
 - дослідження альтернативних можливостей реструктуризації сільського господарства;
 - підвищення ефективності використання ресурсів для підтримки базових рівнів виробництва продуктів харчування, кормів і відновлюваних джерел енергії та забезпечення екологічними суспільними благами;
 - скорочення викидів, підвищення поглинання вуглецю та розвиток біоенергетики;
- забезпечення сталого управління земельними ресурсами та боротьбу із втратою біорізноманіття.

Європейська політика сільського розвитку покликана зберігати життєздатність сільської місцевості шляхом запровадження програм розвитку села для надання інвестицій, модернізації і підтримки активності місцевого населення як у сфері сільського господарства, так і несільськогосподарських видів діяльності. Вона покликана допомагати сільській Європі подолати широке коло проблем, викликів і можливостей, що стоять перед нею, з точки зору економічного, екологічного та соціального розвитку.

В Україні ігнорування цілей сільського розвитку спричинило структурні деформації аграрного сектора. У процесі переходу від командно-адміністративної до ринково орієнтованої економіки система регулювання розвитку аграрного сектора в Україні поступово відмежовувалась від розв'язання проблем сільського розвитку. Це полегшило залучення у сільське господарство зовнішніх інвестицій, дало змогу сконцентрувати державну підтримку галузі на стимулювання великотоварного виробництва найбільш економічно вигідних видів продукції, що значною мірою зумовило відзначені вище позитивні результати сільськогосподарської галузі. Разом із цим усередині аграрного сектора сформувались істотні структурні деформації, які містять загрози його подальшому поступальному розвитку.

Дуальна структура аграрного виробництва в Україні, представлена корпоративним (агрохолдинги, самостійні сільськогосподарські підприємства, великі фермерські господарства, що функціонують на основі використання найманої праці) та індивідуальним (сімейні фермерські та особисті селянські господарства) секторами, надто поляризована за рівнем доступу до виробничих ресурсів, інновацій, вигідних ринків збуту тощо та, відповідно, галузевим характером. Корпоративний сектор монополізував виробництво високомеханізованих та високорентабельних видів продукції, індивідуальний - значною мірою вимушено (заради виживання зайнятих у ньому сімей) займається трудомістким та мало дохідним господарюванням на землі. За зовнішньою взаємодоповнюваністю приховується нерівноправне становище різних типів виробників, економічне і політичне домінування корпоративного

сектора. Як наслідок, у вітчизняній агропродовольчій системі сформувалися істотні деформації.

Так, дуальна структура аграрного виробництва - непоодиноким явищем у світі, але в розвинених країнах більша підтримка надається індивідуальному сектору (сімейним фермам), малим виробникам, які за своєю природою більше, ніж корпоративний сектор, зорієнтовані на досягнення цілей сільського розвитку. В Україні ж ринкові трансформації здійснювались під гаслом «відродимо великотоварні господарства, а вони спрямують свої прибутки на розвиток села». Це не спрацювало: корпоративні господарства використовують прибутки передусім на власні потреби, а економічною базою сільського розвитку залишаються переважно доходи сімейних господарств, про що свідчать дані статистики національних рахунків.

Результати діяльності корпоративного та індивідуального секторів сільського господарства відображаються в національних рахунках за інституційними секторами «нефінансові корпорації» та «домашні господарства». Співвідношення цих секторів у випуску продукції у фактичних цінах та вартості валової доданої вартості (ВДВ) у 2012-2018 рр. змінювалися на користь першого з них. Разом із цим показник ВДВ – а саме він характеризує роль відповідних секторів у формуванні економічного підґрунтя сільського розвитку - демонструє істотно вищі пропорції, ніж показник випуску продукції. У 2018 р. співвідношення цих секторів за ВДВ становило 56:44%, тобто частка індивідуального сектора є цілком співмірною із часткою корпоративного сектора.

Ще більше про вагомість внеску індивідуального сектора сільського господарства у створення економічної бази сільського розвитку свідчить розподіл валової доданої вартості на оплату праці (дохід) працівників, безпосередньо зайнятих у виробництві, та прибуток підприємців. У корпоративному секторі частка оплати праці зменшується, а прибутку - збільшується: у 2018 р. їх абсолютні значення становили відповідно 38,9 та 116,3 млрд. грн. У секторі домогосподарств практично вся валова додана вартість

потрапляє у розпорядження безпосередніх виробників сільськогосподарської продукції. У 2018 р. вона перевищувала 122,1 млрд грн.

Окрім заробітної плати найманим працівникам, сільськогосподарські підприємства виплачують орендну плату власникам земельних ділянок (паїв) та майнових паїв. Ці видатки, - а їх розмір у 2017 р. становив 29,4 млрд грн - включаються у витрати виробництва. Більшість отримувачів орендної плати - сільські жителі (решта - власники паїв та їх спадкоємці, що не проживають у селах), отже, вона є одним із джерел задоволення потреб сільських родин. Що ж стосується показника «оплата праці найманих працівників», то, по-перше, у статистиці національних рахунків він включає не лише заробітну плату, а й внески до фондів соціального страхування, а також умовно обчислені витрати роботодавців на соціальні потреби. По-друге, серед працівників корпоративного сектора вагому частину становлять висококваліфіковані робітники масових професій (трактористи, комбайнери тощо), а також спеціалісти та управлінський персонал, які не є жителями сіл. Тож не вся сума коштів, відображена за статтею «оплата праці найманих працівників», насправді служить економічним підґрунтям сільського розвитку.

Таким чином, якщо навіть знехтувати тим, що певна частина орендної і заробітної плати виплачується особам, які не проживають у селах, то виявляється, що внесок корпоративного сектора у формування економічної бази сільського розвитку (38,9 млрд. грн.. оплати праці +29,4 млрд грн орендної плати = 68,3 млрд грн) майже удвічі менший, ніж внесок індивідуального сектора (122,1 млрд грн) (рис 2.1) [82].

Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом Україна має імплементувати в національну політику і практику засади Спільної аграрної політики ЄС, яка базується на єдності аграрного і сільського розвитку. У період до 2020 р. вона спрямована на реалізацію шести масштабних пріоритетів, а саме: пришвидшення поширення знань у сільському господарстві та лісництві; посилення конкурентоспроможності усіх видів сільськогосподарського виробництва та підвищення життєздатності ферм;

сприяння організації харчового ланцюга для створення доданої вартості, відновлення, збереження і зміцнення екосистем, які залежать від сільського і лісового господарства, перехід до економіки з низьким рівнем вуглецю у сільському господарстві та лісництві; вивільнення потенціалу зайнятості та розвитку сільських територій.

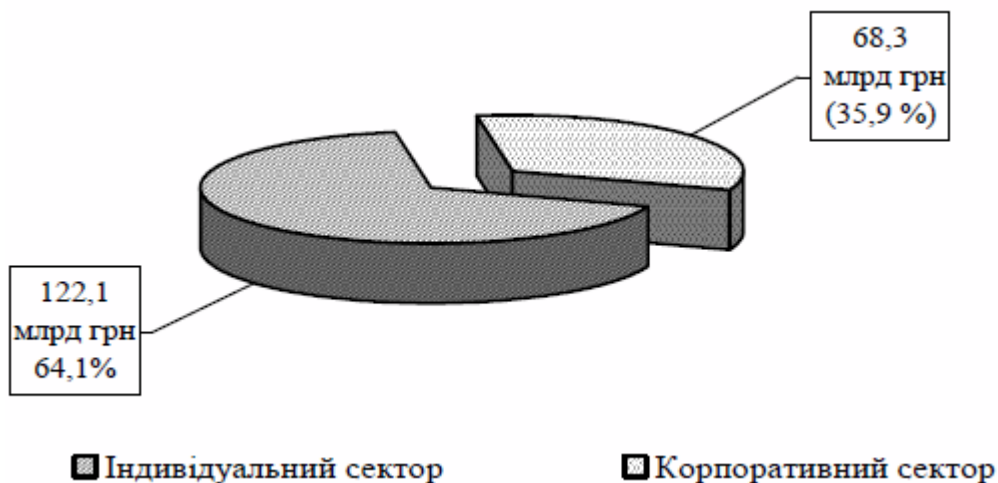

Рис. 2.1. Питома вага секторів у формуванні економічної бази сільського розвитку у 2018 [2]

Орієнтація на зазначені пріоритети в Україні диктує необхідність вдосконалення механізмів регулювання агропродовольчого комплексу з метою забезпечення розв'язання таких завдань:

- спонукання суб'єктів господарювання в агропродовольчій сфері до ощадливого використання природних, соціальних, інфраструктурних ресурсів сільської місцевості, спрямування економічних результатів їх діяльності на забезпечення розширеного відтворення цих ресурсів;
- подолання деформацій в організаційній структурі сільського господарства, створення сприятливих інституційних, економічних і соціальних умов для функціонування на конкурентних засадах і розвитку малих і середніх виробників сільськогосподарської продукції, господарств сімейного типу;
- стимулювання диверсифікації діяльності суб'єктів господарювання в агропродовольчому секторі та сільського населення; сприяння розвитку

ланцюгів доданої вартості; розміщення у сільській місцевості об'єктів, пов'язаних зі зберіганням, переробленням сільськогосподарської сировини та реалізацією агропродовольчої продукції, наданням виробничих і споживчих послуг населенню;

– забезпечення реалізації інтересів жителів усіх видів сільських поселень (особливо віддалених, малих, гірських тощо), пов'язаних з їх економічною діяльністю та доступом до суспільних благ і послуг, у процесі реформування місцевого самоврядування, галузей соціальної сфери, а також модернізації та розвитку інфраструктури.

2.2. Сучасний стан агропромислового комплексу України

Агропромисловий комплекс (АПК), а також його основна складова частина - сільське господарство - є вагомими частинами української економіки загалом. Саме ця галузь забезпечує продовольчу безпеку країни, а вона, своєю чергою, є складовою частиною економічної безпеки країни.

Невдала політика щодо сільського господарства в Україні, що проводилась в 1990-ті роки, відклала відбиток на галузь загалом, однак у 2000-ні роки ситуація дещо покращилась. У зв'язку з наданням фермерам державної підтримки та налагодженням системи страхування у системі АПК і кредитування, показники розвитку галузі почали зростати.

Сільське господарство завжди було одною з пріоритетних галузей української економіки, адже воно дозволяє забезпечити продовольчу безпеку нашої країни. Вже багато років Україна знаходиться в кризовому стані. В цих умовах важливим завданням для економіки України є забезпечення активного та відносно сталого розвитку агропромислового комплексу, який би зміг скласти конкуренцію АПК у світових масштабах.

Необхідно визнати, що сільськогосподарському виробництву належить вагоме місце в загальній структурі ВВП України, хоча у 2013 році його величина

знизилась на 0,4%, не дивлячись на всі передумови для збільшення обсягів виробництва агропродукції (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

**Частка сільського господарства в економіці України
за 2011-2017 рр.***

Роки	ВВП, млн. грн.	Сільське, лісове та рибне господарство, млн. грн.	Сільське, лісове та рибне господарство у % від ВВП
2011	1079346	80385	7,4
2012	1299991	106555	8,2
2013	1404669	109785	7,8
2014	1465198	128738	8,8
2015	1586915	161145	10,2
2016	1988544	239806	12,1
2017	2383182	277197	11,7

Джерело: Складено та розраховано за даними [23]

*без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

Розглянувши структуру ВВП України за 2017 рік, можна відзначити, що в загальній структурі ВВП сільське господарство досягло межі 11,7%. Для порівняння, у 2013 р. це значення складало лише 8,8%.

Отже, можна сказати, що за відсутності ринку землі та багаторічних кризових явищ у країні сільське господарство досить активно розвивається. Слід відмітити, що цей показник досяг розвитку переробної галузі, частка якої займає 12% у структурі ВВП країни.

За прогнозами фахівців у галузі АПК при вдалому започаткуванні ринку сільськогосподарських угідь слід очікувати зростання показника частки сільського господарства аж до 15-20% в загальній структурі ВВП України. При втіленні цього показника в реальність це забезпечить ріст загального ВВП країни. У порівнянні з 2016 роком у 2017 році частка сільського господарства зросла на 6%. До прикладу, якщо брати ту ж саму переробну галузь, то тут ріст сягав лише 3%.

Виходячи із структурних та динамічних змін ВВП України за минулий 2017 рік, зазначимо на змінах, які характерні для нашої країни. Позитивним моментом є те, що на домінуюче місце виходить аграрний сектор, який залишає

позаду промисловість. На сьогоднішній день сміливо можна сказати, що сільське господарство є активним рушієм позитивних змін в економіці України. У 2016 році спостерігалось падіння показника експорту України, натомість в 2017 році, за рахунок підвищення показника експорту соняшникової олії та зерна, цей показник досяг позитивних результатів.

Слід відмітити, що на величину цих показників впливає два основні чинники: обсяг виробництва та ціна [20, с. 112]. З метою виключення впливу цінового чинника та представлення більш об'єктивних даних, розвиток виробництва сільськогосподарської продукції, доцільніше провести аналіз динаміки виробництва основних видів сільськогосподарської продукції в натуральних одиницях (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

**Обсяг виробництва основних видів сільськогосподарської продукції
в Україні за 2011-2017 рр. [24]**

Вид продукції, тис. т	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Зернові та зернобобові культури	37867,1	54816,0	45307,9	62285,3	63859,3	60125,8	66088,0
Цукрові буряки	13749,2	18740,5	18438,9	10789,4	15734,1	10330,8	14011,3
Насіння соняшнику	6735,3	8614,1	8313,4	10941,2	10133,8	11181,1	13626,9
Картопля	18338,3	23780,6	22906,4	21851,5	23693,4	20839,3	21750,3
Овочі відкритого ґрунту	7723,7	9400,4	9625,4	9396,2	9637,5	9214,0	9414,5

Представлені дані свідчать про закономірне, хоч подекуди і нестабільне, збільшення виробництва зернових та зернобобових культур, насіння соняшнику, овочів відкритого ґрунту. Подібна ситуація відслідковується і щодо виробництва продукції тваринництва за даний період.

Слід відмітити, що рівень розвитку агропромислового комплексу, перш за все, визначається якістю та величиною продовольства, що споживається

населенням. В період з 2011 по 2017 роки споживання таких продуктів, як м'ясо та молоко зростає, в той час як споживання яєць незначно падає (рис. 2.2).

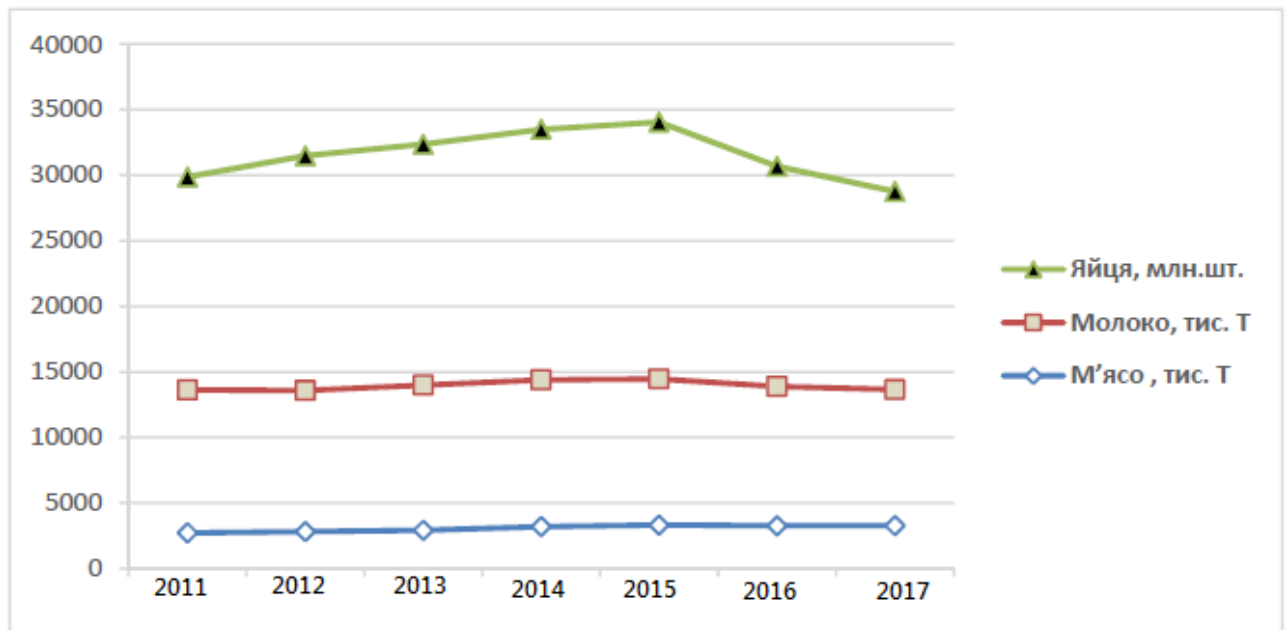

Рис. 2.2. Виробництво основних видів продукції тваринництва за 2011-2017 рр.

(без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції)

Джерело: побудовано на основі [23]

На підставі цих даних можна зробити висновки, що не дивлячись на відносно невеликий рівень частки сільського господарства у виробництві ВВП, його продукція користується попитом та необхідна для існування населення. Важливо відмітити, що спостерігається приріст експорту продовольства. На сучасному етапі проводиться так звана політика імпортозаміщення, за якої досить вдало стимулюється експорт та збільшується кількість і асортимент продукції, що вивозиться за кордон.

Важливою передумовою для ефективного розвитку сільськогосподарського виробництва та його ринку є підтримка з боку держави. Регулювання сільського господарства державою - це насамперед діяльність країни щодо впливу на всю систему аграрного бізнесу, який функціонує

переважно на ринкових принципах із застосуванням основних понять економічного регулювання, а також державних замовлень, квот, ліцензій тощо.

Найсуттєвішою причиною незадовільного стану розвитку сільського господарства є політика, що провадиться державою стосовно цієї сфери. У сільськогосподарських підприємствах, які працюють неефективно, стан виробництва погіршується ще й тим, що їхні працівники, постійно шукаючи додаткові джерела доходу, не здатні повною мірою забезпечувати його перспективний розвиток. Більше того, «...рівень дохідності сімей, від регулювання якого відмовилась держава, не дає можливості їм забезпечувати навіть зростання відтворення виробництва» та зменшувати розмір витрат на виробництво сільськогосподарської продукції [78, с. 82].

Окрім того, економічні та інвестиційні умови, в яких працюють українські сільськогосподарські товаровиробники, не можна порівняти з умовами, що створюються для фермерів у розвинутих країнах. Так, середня ставка по кредитах для сільськогосподарських товаровиробників складає у Франції 6,6%, в США - 4,6%, в Китаї - 5,3%, а в Україні - 18-20% [84, с. 69].

Розвиток будь якого сектору економіки залежить насамперед від його підтримки на державному рівні. Основними цілями державного регулювання сільського господарства на сучасному етапі є:

- забезпечення високої якості вітчизняної сільськогосподарської продукції;
- Підвищення конкурентоспроможності української агропродукції та українських сільськогосподарських підприємств на міжнародному ринку;
- збереження та приріст природних ресурсів, що необхідні для сільськогосподарського виробництва;
- правильне формування ефективно діючого ринку агропродукції, первинної сировини та продовольства, що забезпечить підвищення прибутковості вітчизняних аграрних підприємств та розвиток інфраструктури цього ринку;

- забезпечення стабільного розвитку сільської місцевості, зайнятості сільського населення, рівня заробітної плати робітників, підвищення рівня його життя;

- формування довготривалого та ефективнодіючого ринку сільськогосподарської продукції, сировини та продовольства, що забезпечував би збільшення доходності сільськогосподарських виробників та розвиток інфраструктури даного ринку.

Всі ці цілі спрямовані, насамперед, на закріплення позицій України на світовому продовольчому ринку. На даний момент аграрне підприємництво розвивається швидкими темпами, що пов'язано з введенням державної підтримки підприємців та фермерів в АПК. Згідно Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» зазначаються основні засади щодо аграрної політики нашої країни, які трактуються як підтримка основних стратегічних векторів розвитку, забезпечення фінансування спеціальних фондів у співпраці з міжнародними інститутами, що в свою чергу забезпечить прозорість у використанні всіх асигнувань.

Основними векторами розвитку та підтримки аграрної галузі на рівні держави є земельна реформа, розвиток сільських місцевостей, допомога фермерам, підтримки каналів та ринків збуту сільськогосподарської продукції, виробництво органічної продукції, а також безпека харчової продукції.

Сільське господарство — галузь української національної економіки, яка є стратегічно важливою та забезпечує Україні продовольчу незалежність і дає значній частині сільського населення робочі місця, що не менш важливо. Валовий внутрішній продукт в аграрному секторі економіки на кінець 2018 р. становив 127,3 млрд. грн, або 20%. Але економічні можливості аграрного сектора України використовуються не повністю. Сільське господарство забезпечує більше 50% фонду споживання населення та є одним із лідерів серед секторів економіки в товарній структурі експорту та займає друге місце, а також вже багато років має позитивне зовнішньоторговельне сальдо.

Рентабельність виробництва сільськогосподарської продукції представлено на рис. 2.3. [23-24]

Рис. 2.3. Рентабельність виробництва сільськогосподарської продукції, %

За даними рис. 2.3 можна зробити висновок, що рентабельність сільськогосподарської продукції має позитивний тренд та зростає. Винятком є рівень рентабельності продукції тваринництва, що в 2017 р. знизився порівняно з попередніми періодами. Причинами такої зміни стало зростання собівартості виробництва продукції тваринництва за рахунок росту цін на матеріально-технічні ресурси, що споживаються у цій галузі сільського господарства, однак при цьому ціна на продукцію тваринництва зростала значно повільніше.

У сільському господарстві присутні певні досягнення за останні декілька років, але, незважаючи на це, в Україні ще багато питань є невирішеними. Для стабільного функціонування та розвитку сільського господарства необхідно провести зміни у ціновій політиці.

Ціни на зернові та зернобобові значно збільшилися — на 53%. Зростання протягом звітного періоду зумовлювалося активним попитом експортоорієнтованих компаній. Також збільшилися ціни на сільськогосподарські тварини та насіння олійних культур на 6,4% та на 20,5% відповідно.

Ціни на таку продукцію, як картопля та плодови та ягідні культури, знизилися на 4,9% та 17,2% відповідно.

Україна має найбільшу площу сільськогосподарських земель в Європі з приблизно 41 млн. га землі, з яких 32,5 млн. га використовуються для вирощування сільськогосподарських культур. Родючі ґрунти і помірний клімат дають українським виробникам сильні конкурентні переваги.

Нині Україна є світовим лідером на ринку експорту соняшникової олії та ячменю. В останні роки країна виробляє близько 40—50 млн. т зерна на рік і відновила свій статус найбільшого постачальника зерна на світові ринки. А в 2017 р. зібрала рекордний урожай зернових — 66 млн. т.

Українські агрохолдинги мають більш високу ефективність порівняно зі світовими лідерами галузі за рахунок низьких витрат виробництва (дешевої робочої сили і низьких орендних ставок на землю). З іншого боку, родючі ґрунти дають змогу досягти порівняно високої врожайності.

За останні роки в Україні почали створювати кластери, що є досить важливим для розвитку сільського господарства. Один із таких створюють у Львівській області. Кластер — це підприємства, які займаються виробництвом, переробкою, реалізацією сільськогосподарської продукції та техніки. Загалом кластери — це добровільне об'єднання підприємств, за галузево-територіальною ознакою. Підприємства тісно співпрацюють із науковими установами та органами місцевої влади для підвищення конкурентоспроможності власної продукції та економічного зростання регіону [2].

Склад кластера включає в себе: основне виробництво; постачальників спеціального обладнання, сировини, послуг, технологій; університети, центри стандартизації, торгові асоціації, що забезпечують спеціалізоване навчання, дослідження, технічну підтримку; місцеві органи влади та представників державних органів влади в регіоні [56].

Також необхідно звернути увагу на розвиток фермерських господарств, оскільки тут є низка проблем: відставання від сучасних тенденцій запровадження інноваційних технологій ведення сільського господарства (нові

технології та технічне забезпечення є недоступним для більшості фермерів через їх високу вартість); відсутність стартового капіталу, на основі якого можна було б побудувати ефективне виробництво. Цю проблему можна усунути шляхом надання фермерам пільгових кредитів зі зниженими відсотковими ставками. Разом із цим необхідно забезпечити гарантії збуту виготовленої сільськогосподарської продукції за вигідними цінами, створити умови, за яких фермерські господарства матимуть можливість змінювати свою технічну базу на більш сучасну [80].

Малі фермерські господарства є невід'ємною частиною вітчизняного агропромислового комплексу України і займають важливе місце в забезпеченні продовольчої безпеки. Значна частка сільськогосподарської продукції в Україні виробляється дрібними господарствами. У структурі вітчизняного сільського господарства вони виробляють 52,2% валової продукції сільського господарства. Переважна частина доходів малих фермерських господарств (93%) забезпечується продажем продукції рослинництва.

Сьогодні фінансова підтримка сільського господарства здійснюється переважно через комплекс програм, метою яких є підвищення ефективності виробництва та забезпечення прибутку виробникам сільськогосподарської продукції. Державою розроблено програму, яка спрямована на розвиток сільського господарства в Україні. Це Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015—2020 рр., вона націлена на комплексне проведення низки реформ, на які вже довгий час чекають виробники сільськогосподарської продукції, аграрний бізнес і сільське населення. Ця програма визначає розвиток сільського господарства і сільських територій на довгострокову перспективу, надає базу для стабільної і прозорої правової системи, яка спрямована на поліпшення ділового клімату, протидію корупції і стимулювання інвестицій у модернізацію аграрного сектору економіки. Вона також надає підґрунтя для проведення інституціональної реформи, необхідної для ефективного контролю і реалізації означених заходів [6].

Стратегія пропонує такий підхід, який посилить конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств і збільшить експорт, намагаючись водночас забезпечити рівномірний розподіл наявних переваг, зокрема за рахунок сприяння розвитку сільських територій і поліпшення якості життя у найбільш вразливих регіонах, та збереження природних ресурсів і довкілля.

Для підтримки малого та середнього бізнесу, фермерства та кооперативів виділяються кошти, суми цих надходжень зазначені в табл. 2.5.[65]

Таблиця 2.5

Підтримка малого та середнього бізнесу, фермерства та кооперативів

Вид підтримки	Рік	
	2017	2018
Залучено допомоги, млрд. грн.	10	20
Виділено з держбюджету для компенсації ставок за кредитами, млрд. грн., із них залучено	300	300
- пільгового кредитування для 3600 малих та середніх виробників, млрд. грн.	7,8	7,8
Проекти міжнародної допомоги	15	30
Фінансування Європейського інвестиційного банку, млрд. грн.	-	12

Джерело: складено на основі [6]

За даними, представленими в табл. 2.5, можна зробити висновок, що у 2018 р. залучено допомоги більше, ніж у 2017 р., на 10 млрд. грн. Сума, виділена з держбюджету для компенсації ставок за кредитами, залишилася незмінною, оскільки не змінилося залучене пільгове кредитування для 3 600 малих та середніх виробників. У 2018 р. здійснив фінансування на підтримку малого і середнього бізнесу, фермерства і кооперативів Європейський інвестиційний банк на суму 12 млрд. грн.

В Україні 90% фруктів та овочів виробляється на невеликих фермах і домашніх господарствах. Зазвичай дрібносерійне господарство в Україні може бути десь між 5 і майже 3 тис га. У будь-якому разі вони мають значну частку ринку. Першою великою проблемою таких малих підприємств і ферм є доступ до землі, тому що законодавства, що регулює ринок землі, нині не існує. Насправді, існують лише мораторій на продаж землі та «чорний» ринок землі.

Друга велика проблема для дрібних господарств — доступ до фінансів. Готовність банків кредитувати дрібні підприємства обмежена. Це є проблемою не тільки в Україні, це проблема, з якою стикається невеликі ферми в багатьох країнах. Також великою проблемою в сільському господарстві є недосконалість нормативно-правової бази, що заважає успішному розвитку та функціонуванню аграрного сектору в Україні, тому її необхідно переглянути і сформувати правову базу, яка б захищала інтереси виробників сільськогосподарської продукції [72].

На початку 2017 р. держава замість того щоб підтримувати сільськогосподарських виробників, збиралася запровадити податкову реформу та позбавити цю галузь пільг. Упровадження такої реформи призвело б до зменшення обсягів сільськогосподарського виробництва і, як наслідок, до зменшення кількості виробників сільськогосподарської продукції, національна економіка втратила б експортний потенціал від реалізації продукції та зменшилася інвестиційна привабливість аграрного сектору. Оскільки ця галузь є дуже важливою в економіці країни, така реформа є недоцільною.

Однак на початку 2018 р. була запроваджена нова система підтримки сільського господарства. Скасовано спрощену систему оподаткування сільськогосподарських виробників. Нова система передбачає значно зменшити підтримку тваринництва і свинарів, тоді як підтримку виробників м'яса птиці, ймовірно, скоротити в меншій мірі. Підтримка зернових і олійних культур була скасована. Однак ці втрати були частково компенсовані за рахунок більш ефективного експортного відшкодування ПДВ для цих культур. На основі ліквідації субсидій очікується уповільнення зростання цього сектора в довгостроковій перспективі. Нова система меншою мірою забезпечує підтримку виробників сільськогосподарської продукції у цілому.

Замість того щоб розвивати сільське господарство, такі заходи держави призводять до скорочення темпів зростання в аграрній сфері та банкрутства сільськогосподарських підприємств. Оскільки через таку політику працівники втрачають робочі місця, зменшується їх заробітна плата, тому обов'язковим

напрямом аграрної політики України, як і в зарубіжних країнах, має бути фінансова підтримка сільгоспвиробників.

Також необхідно відзначити фактори, що гальмують рівень розвитку сільського господарства: погано розвинена інфраструктура, нестабільна політична та економічна ситуація, зношеність техніки, нестабільні та непрогнозовані ціни на паливо, недосконала нормативно-законодавча база, застаріла технологія виробництва, недотримання сівозмін та засівання рослинами, які виснажують землю та погіршують якість ґрунту.

2.3. Інвестиційна привабливість екологізації вітчизняного агропромислового комплексу

У структурі організаційно-економічного механізму інтенсифікації інвестиційного процесу в АПК центральне місце займає управління всіма аспектами інвестиційної діяльності підприємства. Воно включає в себе управління інвестиційним проектом, економічні та фінансові важелі. В процесі аграрної реформи на підприємствах відбулися зміни у формах власності та господарювання, поступово змінюються методи управління інвестиційними процесами. Аналіз роботи підприємств АПК показав, що найкращі результати там, де кадри опанували нову систему господарювання, де чітко дотримуються технологічних вимог та враховують потреби ринку.

Відносини в аграрному інвестиційному процесі регулюються системою економічних, фінансових та інших важелів, що застосовуються через механізми оподаткування, фінансову, цінову та амортизаційну політику, фінансову допомогу у вигляді дотацій, субвенцій, субсидій і бюджетних позик, державні норми і стандарти, регулювання участі інвесторів у приватизації проведення експертиз інвестиційних проектів та інші заходи.

Переважає більшість елементів механізму управління інвестиційною сферою є загальнодержавними і поширюються на агропромисловий комплекс як на невід'ємну її частину національної економіки. Виходячи з цього, окремі складові

механізму управління інвестиційною діяльністю в АПК необхідно розглядати як загальнодержавну функцію.

Потреби в інвестиціях у виробничу аграрну сферу досить значні, тому важливо забезпечити мобілізацію всіх можливих інвестиційних ресурсів. У результаті аналізу існуючих джерел та методів фінансування інвестицій встановлено, що головним критерієм оптимізації співвідношення між власним, залученим та позичковим капіталом повинно бути забезпечення високої фінансової стійкості підприємств та максимізація суми прибутку від інвестиційної діяльності. Вибір методів фінансування інвестицій дозволяє розрахувати пропорції в структурі джерел інвестиційних ресурсів. Найпоширенішими, на нашу думку, є повне самофінансування, акціонування, кредитне фінансування, лізинг та змішане фінансування.

Класичною формою самофінансування є власні кошти вигляді прибутку та амортизації. У країнах з розвинутою ринковою економікою рівень самофінансування досягає 60% та більше. Аналіз стану кредитного забезпечення вітчизняних підприємств аграрного виробництва показав, що за 2010—2017 рр. спостерігається тенденція до зниження процентних ставок, проте ціна за кредитні ресурси на даний час перевищує рівень беззбитковості інвестицій. Сільськогосподарські підприємства, як правило, не володіють високоліквідною майновою заставою, що не дає можливості забезпечити значних позик для придбання основних засобів. Внаслідок цього довгострокове кредитування сільськогосподарських підприємств відбувається на рівні 5—10% від загальної суми наданих позик. Тому потрібно провести докорінні ринкові перетворення у фінансово-кредитній системі.

Важливим напрямом інтенсифікації відтворювальних процесів в АПК є технічне переоснащення сільськогосподарських підприємств, забезпечення можливості придбання мінеральних добрив, пестицидів та інших засобів захисту рослин; розвиток індустрії зберігання та локальної переробки сільськогосподарської продукції, застосування високоінтенсивних сортів сільськогосподарських культур вітчизняної та зарубіжної селекції, розведення

тварин високої генетики. В сучасних умовах позитивно вирішити цю проблему можливо новим для вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників шляхом — через лізинг, який за своєю економічною сутністю є вкладанням коштів на поворотній основі в основний капітал; за своїм змістом — це кредит, який надається лізингодавцем у формі устаткування.

Сучасний розвиток аграрної економіки стає все більш екологічно орієнтованим. Складна екологічна ситуація в сільському господарстві характеризується відсутністю цільових фінансових ресурсів, призначених для відтворення природного ресурсного потенціалу АПК. Еколого-економічні проблеми в аграрній сфері є наслідком домінування пріоритетів екстенсивного розвитку сільського господарства в минулому, відсутності ефективної політики екологізації агропромислового виробництва.

Ефективним шляхом вирішення проблем екологічного розвитку аграрної сфери є активізація інвестиційної діяльності з метою фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих технологій, проведення заходів для збереження довкілля. Однією з державних програм підтримки і розвитку аграрного галузі є програма інноваційної та інвестиційної політики уряду, яка вимагає створення єдиної системи ефективних екологічно безпечних форм господарювання, здатних викликати у працівників сільського господарства зацікавленість у високопродуктивній праці. Визначальним чинником має стати інноваційний менеджмент, спрямований на забезпечення такого способу функціонування керованої системи аграрного виробництва, що дозволить створити сприятливі умови для залучення інвестицій з метою дотримання параметрів екологічно збалансованого сталого розвитку аграрної сфери.

Мета еколого-економічного інвестування, спрямованого на підвищення економічної ефективності ведення сільськогосподарського виробництва з урахуванням екологічних інтересів, на наш погляд, повинна полягати у переході системи аграрного виробництва на якісно новий рівень, що відповідає сучасним вимогам розвитку суспільства. Сутність такого переходу — кількісне нагромадження якісних змін у елементах системи екологізації агровиробництва,

нове структурне поєднання яких у їх взаємозв'язку і взаємодії призведе до більш досконалого способу природокористування в цій галузі.

Досвід країн з розвинутою економікою свідчить, що сфера агробізнесу є привабливою для інвестицій, оскільки на продукцію аграрної сфери завжди є стійкий попит, який не має тенденції до зниження, а сама сільськогосподарська продукція (на відміну від технологій її виробництва) ніколи не застаріває технічно і технологічно, що підтверджено еволюційним процесом економічного розвитку.

Найважливішим напрямом інвестування природного ресурсного потенціалу АПК, на нашу думку, спрямованих на інвестування заходів, спрямованих на підвищення родючості ґрунтів, бо земля є незамінним та територіально обмеженим засобом виробництва. Властивість землі покращуватися за умов правильної агротехніки — одна з відмінних характерних рис ґрунту. Економічне дослідження категорії родючості ґрунту дозволяє сприймати цю якість землі як об'єкт виробничих відносин, необхідний для активного включення її у систему розширеного відтворення. Саме це і визначає екологічну спрямованість земельної реформи — ефективне раціональне використання земельних ресурсів та їх відтворення. Точні дані щодо економічних втрат внаслідок деградації сільськогосподарських земель одержати дуже складно. В США загальна вартість ерозії сільськогосподарських ґрунтів в 1997 р. склала 44 млрд дол. В Україні подібні дослідження не проводились. Однак без глибокого системного вивчення процесів розвитку, використання і відтворення земельних ресурсів не можливий процес підвищення інвестиційної привабливості Сільськогосподарських підприємств.

У розвинених країнах світу економічний аналіз деградації ґрунтів має тривалу історію. Перші спроби моделювання базувалися на рівні господарства та полягали в аналізі розміщення ресурсів та інвестиційних рішень суб'єктів підприємництва, що найбільш підходить для виявлення прямих причин деградації ґрунтів. Застосовувалися економічні моделі, які пояснюють причини

та наслідки деградації ґрунтів в рамках ринкових законів, і таким чином забезпечують зв'язки між проблемою та інструментарієм її вирішення. У основу цих моделей полягають два питання: як зміни у цінах на сільськогосподарські товари вплинуть на рішення агропідприємців щодо вживання заходів з подолання процесів деградації ґрунтів та яку роль повинні відігравати економічні та фізичні зв'язки між сільським господарством та іншими сферами економіки при оцінці шкоди від ерозії ґрунтів.

Хоча вплив екологічних умов на виробництво ще недостатньо досліджений, ці умови вже починають відігравати все зростаючу роль у системі планування сільськогосподарського виробництва. Мета еколого-економічного планування — не тільки визначити умови, необхідні для збільшення виробництва, але й забезпечення балансу між виробництвом та довкіллям, де землі відводиться головна роль. У сфері сільськогосподарського природокористування основна увага повинна приділятися екологічним аспектам землекористування — охороні земельних ресурсів від забруднення та відновленню деградованих земель з метою забезпечення можливості їх подальшого ефективного використання теперішнім та майбутніми поколіннями, що потребує інвестування природного ресурсного потенціалу АПК [1].

У розвинених країнах склалася ситуація, що як тільки акцент у моделюванні та менеджменті природокористування перемістився з оптимального виснаження земель до їх сталого використання, характеристика процесу деградації ґрунтів як проблеми оптимального виснаження надлишкового ресурсу піддали переоцінці. Було розроблено моделі, які передбачають здійснення інвестицій у поліпшення якості ґрунтів, де припускається, що якість ґрунтів може бути збільшена за рахунок дещо нового погляду на проблему деградації ґрунтів, а сільськогосподарські землі вважаються виробленим а не початковим ресурсом, аналогічно до всіх інших видів ресурсів, що розглядаються у сільському господарстві. Отже, проблеми деградації та реабілітації ґрунтів є проблемою аналізу інвестиційного оновлення, з модифікованого на взаємозв'язок якості ґрунту та відповідних інвестицій.

Інвестиції у покращання ґрунтів розширюють спектр можливостей агропідприємств з огляду на розміщення продукції та ресурсів. Крім вибору технологій та культур, проблема оптимізації зараз включає розміщення ресурсів між різними видами продукції та майбутньою якістю земель. Попередні моделі являли собою особливі випадки, коли вважалося, що дії агропідприємств можуть тільки виснажувати землю, хоча і в різному ступені, залежно від продуктивного та технологічного вибору. Емпірична значущість цього "нового" погляду на деградацію ґрунтів стає очевидною, враховуючи реакцію агропідприємств на економічні зрушення зовнішнього походження.

Проблема управління родючістю ґрунтів досить складна і маловивчена, але в сучасних умовах в Україні є найбільш раціональним шляхом одержання дешевої та екологічно чистої продукції без зовнішніх інвестицій. Дослідження показали можливість заміни відсутніх зовсім або недостатніх органічних добрив тваринного походження рослинним шляхом: поповнення вмісту гумусу в ґрунті через використання соломи зернових культур та іншої побічної продукції; зміни структури посівних площ з метою збільшення площ багаторічних трав; вирощування сидератів.

Природна родючість — це родючість, за рахунок якої можна без додаткових заходів її підвищення одержати певний урожай при умові дотримання вимог технологій. За сприятливих агрокліматичних умов природна урожайність зернових культур, у лісостеповій зоні 26,4 ц/га, перехідній зоні — 19,5 ц/га, поліській зоні 13,6 ц/га. Розрахунок економічної ефективності застосування агротехнологій бездефіцитного балансу гумусу показує, що найбільша ефективність у лісостеповій зоні, порівняно поліською і перехідною (табл. 2.6).

Водночас важливим напрямом еколого-економічного інвестування є переробна галузь, що надасть можливість суттєво збільшити частку переробленої, екологічно чистої сільгосппродукції в загальному обсязі її реалізації, скоротить витрати на її транспортування, зменшить кількісні та якісні

збитки від перевезення і зберігання, розширить асортимент, вартість додатково одержаної продукції більша на менш родючих землях.

Таблиця 2.6

Економічна оцінка агротехнології бездефіцитного балансу гумусу на 1 га при вирощуванні озимої пшениці [65]

Агрокліматичні зони	Оцінка продукції за рахунок природної родючості, грн	Агротехнологічні показники агротехнології бездефіцитного балансу гумусу			
		Вартісна оцінка, грн			Коефіцієнт ефективності агротехнології (гр.5/гр.3)
		бездефіцитного балансу гумусу, грн	додатково одержаної продукції, грн	прибутку за рахунок агротехнології	
Поліська	380,8	97,0	420,0	323,0	3.32
Перехідна	546,0	85,0	392,0	307,0	3.61
Лісостепова	739,2	72,0	364,0	292,0	4.05

Пріоритетне і цілеспрямоване створення нових, реконструкція і модернізація діючих підприємств переробної промисловості сприятиме прискоренню окупності капіталовкладень та інтенсифікації процесу концентрації капіталу. Адже, як свідчить практика, нестача сировини і продукції є наслідком недостатніх обсягів інвестицій у ресурсоємні технології, що і породжує нестабільність в агропромислових комплексах.

По мірі посилення контролю з боку урядових структур за землекористуванням та станом довкілля розвивається екологічне підприємництво — особлива, специфічна форма суспільно-корисної діяльності, сутність якої полягає у відтворенні ресурсного потенціалу АПК. Економічна доцільність екологічного підприємництва очевидна: це, перш за все, повернення "втрачених" для суспільства природних благ до сільськогосподарського ресурсного обігу, залучення раніше недоступних ресурсів. Стимулом для розвитку екологічного підприємництва в аграрній сфері є екологічне інвестиційне податкове стимулювання — залучення інвестицій у екологічно чисті технології та обладнання за допомогою податкових методів. При визначенні інвестиційної привабливості екологічно орієнтованих підприємств важливу роль грає оцінка економічної ефективності залучення інвестицій. Інтегрована оцінка соціального екологічного та економічного результату інвестиційної діяльності в АПК може

бути розроблена за умови що соціальні та екологічні результати, які виражені натуральними показниками, можна оцінити вартісними [2].

Однак специфічні особливості сільськогосподарського виробництва ускладнюють соціальну, економічну та екологічну оцінку ефективності інвестицій в АПК. До найважливіших з них слід віднести нерівномірність використання техніки в часі, структурні зміни ґрунту (водно-повітряний режим, протиерозійна стійкість, розвиток мікрофлори та зоофауни), вплив ряду біологічних факторів, насамперед, хімічний склад повітря в тваринницьких приміщеннях, що супроводжується підвищеним вмістом забруднюючих речовин (аміаку, сірчаного водню, вуглекислого газу) та ін. Соціальні результати в аграрному виробництві мають свій прояв не відразу, а через лаг. Крім того, вони формуються опосередковано, через рослинний та тваринний світ. Спочатку впливу піддається оточуюче середовище повітря, ґрунт, вода, які в свою чергу в зміненому вигляді діють на рослинний і тваринний світ, а останні — на людину через продукти споживання. Прояв соціально-еколого-економічних результатів інвестиційної діяльності в аграрній сфері за критеріями оцінки відображено на рисунку 2.4.

Рис. 2.4. Класифікація критеріїв оцінки соціально-еколого-економічних результатів інвестиційної діяльності в аграрній сфері [77, с.5]

Наведена класифікація дозволяє оцінити комплекс соціально-еколого-економічної результативності інвестиційної діяльності в АПК, тобто існує реальна можливість встановлення ступеня впливу кожного критерію на ефективність інвестицій.

Висновки до розділу 2

Основними стратегічними напрямками розвитку АПК в Україні мають бути: вдосконалення нормативно-законодавчої бази, яка б забезпечувала стабільний розвиток сільського господарства; виробництво органічної, безпечної та екологічно чистої сільськогосподарської продукції; встановлення ринкових цін на продукцію, які забезпечуватимуть рентабельність її виробництва для основної маси виробників; упровадження досягнення НТП та інновацій; залучення молодих людей у сільське господарство; забезпечення гідної оплати праці в сільському господарстві та ін.

За результатами аналізу можна стверджувати, що з кожним роком державна підтримка АПК зростає. Це, своєю чергою, вдало відображається на вітчизняному асортименту сільськогосподарських товарів. Варто сподіватись, що держава і надалі буде розвивати АПК в довготривалій перспективі, а продовольча безпека буде знаходитись в першочергових цілях вищих щаблів керівництва України.

Отже, не дивлячись на незначну частину сільського господарства у структурі ВВП та економіки країни загалом, воно залишається важливою галуззю, що дозволяє реалізовувати низку основних функцій держави. Подальші дослідження будуть спрямовані на пошук ефективних методів підтримки АПК, а також впливу маркетингових інструментів в цій галузі.

Оптимальним варіантом інвестування агропромислового виробництва буде такий проект, який є економічно ефективним та відповідає вимогам критеріїв оцінки соціальної соціально-еколого-економічної ефективності.

Мотивація до залучення інвестицій у виробництво та природний ресурсний потенціал АПК залежить від фінансової стабілізації, гнучкості та стимулюючої направленості податкової політики, завершеності реформування форм власності. Створення сприятливого інвестиційного клімату в аграрній сфері та активізація інвестиційної діяльності всіх господарських суб'єктів, враховуючи сучасне фінансове та матеріально-технічне становище підприємств аграрної сфери, потребують вирішення завдання якісної зміни підходів до управління АПК у цілому, кожної його галузі та господарюючого суб'єкта, їх адаптації ринкових умов.

Тому необхідно формування дієвого механізму управління інвестуванням відтворення ресурсною потенціалу АПК з урахуванням екологічної складової, адекватного умовам сучасного економічного стану, враховуючи специфіку агропромислового виробництва, здатного створити економічно вигідні умови для стимулювання накопичення аграрного капіталу та росту ефективності його використання, що можливо за рахунок розвитку екологічного агропідприємництва.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТА ЕКОЛОГІЗАЦІЇ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

3.1. Проблеми та перспективи екологізації агровиробництва

В умовах інтеграції України в міжнародне співтовариство значної актуальності набувають новітні розробки в галузі альтернативного сільського господарства спрямовані на раціональне використання природних ресурсів та ресурсозбереження в інтересах теперішнього і майбутніх поколінь. Сучасні економічні умови господарювання висувають нові вимоги до технології виробництва сільськогосподарської продукції та її якості. Якість і екологічна безпечність аграрної продукції в умовах глобальних змін є визначальними факторами її конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках. В зв'язку із цим все більшого значення набуває культура органічного сільського господарства, яке забезпечує збереження та відтворення навколишнього природного середовища і його біорізноманіття, збалансований стан екосистеми, що є запорукою сталого соціально-економічного та екологічного розвитку.

Забезпечення сталого розвитку агросфери неможливе без розробки нової, соціально відповідальної стратегії ведення сільського господарства, метою якої є збалансування економічних, соціальних та екологічних процесів як у середині конкретної держави, так і на світовому рівні. В сучасних умовах зростання антропогенного впливу на навколишнє середовище та необхідності досягнення продовольчої безпеки органічне виробництво є перспективним напрямом розвитку аграрного сектора економіки України.

Органічне виробництво можна трактувати як цілісну систему господарювання та виробництва органічної продукції, яка забезпечує збалансовану динамічну рівновагу економічної, соціальної та екологічної її складових з метою об'єднання соціально-економічного зростання аграрного сектора економіки, збереження та відтворення природно-ресурсного потенціалу,

збільшення обсягів якісних і безпечних продуктів харчування, підвищення життєвого рівня населення.

Перехід до системи органічного виробництва є необхідною умовою інтеграції української аграрної економіки у світові господарські процеси, забезпечення та підвищення її конкурентоспроможності.

Доцільність органічного сільськогосподарського виробництва визначається рядом переваг (дод. А, рис. А.1).

В Україні є всі передумови для розвитку органічного сільськогосподарського виробництва - потужний природний потенціал; сприятливі кліматичні умови; висока родючість ґрунтів; наявність великих площ екологічно чистих сільськогосподарських угідь; низький рівень використання мінеральних добрив, засобів захисту рослин; забезпеченість аграрної сфери економіки трудовими ресурсами; наявність ринку потенційних споживачів; експортна привабливість органічної продукції для країн ЄС.

Ґрунтово-кліматичні умови України дозволяють значно розширити обсяги органічного землеробства, які за експертними оцінками можуть досягти 7% сільськогосподарських угідь у 2020 році [15].

До основних чинників, що стримують розвиток органічного сільськогосподарського виробництва в Україні, слід віднести: недосконале нормативно-правове забезпечення; відсутність державної фінансової підтримки; відсутність дійового організаційно-економічного механізму страхування ризиків у сільськогосподарському органічному виробництві; непоінформованість споживачів про переваги органічних продуктів; недостатня кількість лабораторій для підтвердження якості органічної продукції; складна процедура органічної сертифікації такої продукції за діючими міжнародними стандартами, насамперед нормами Європейського Союзу та відсутність власних національних стандартів; недостатня кількість торгових мереж; недостатній рівень професійних знань і досвіду суб'єктів господарювання щодо здійснення органічного виробництва; нестача інвестиційних ресурсів.

Незважаючи на труднощі, Україна досягла значних результатів щодо розвитку аграрного органічного виробництва. Про це свідчить збільшення площ органічних сільськогосподарських угідь (рис. 3.1).

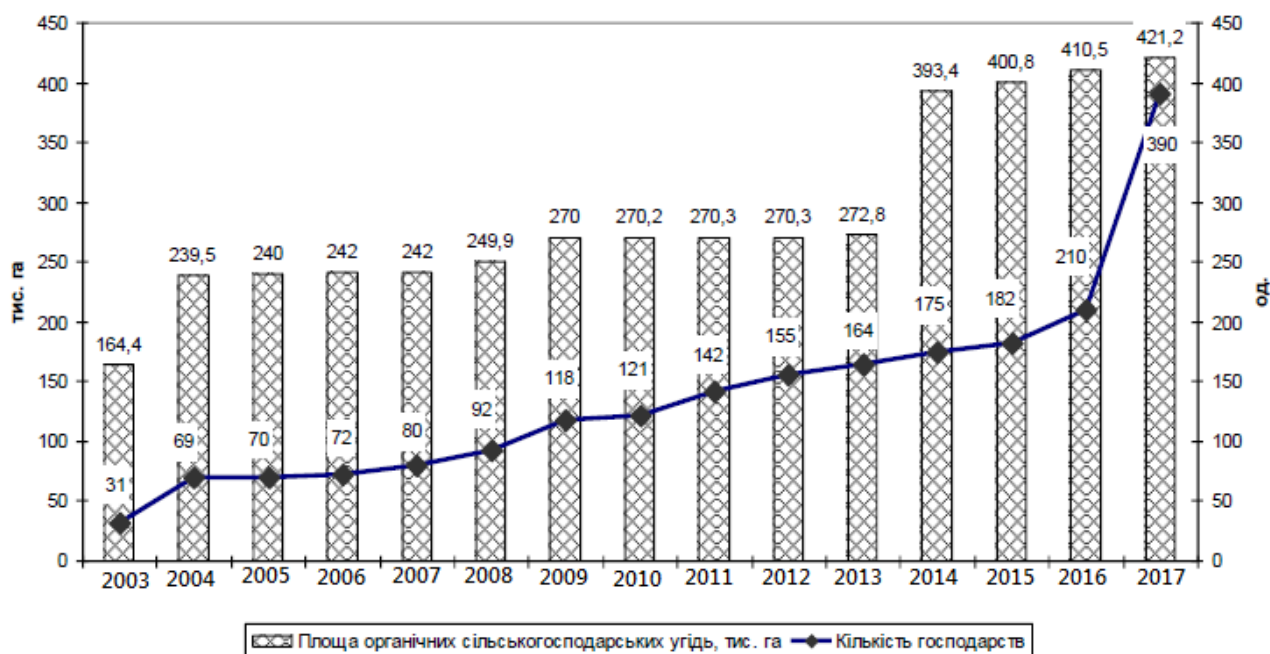

Рис. 3.1. Розвиток органічного аграрного виробництва в Україні [64]

Так, площа сертифікованих сільськогосподарських угідь в Україні, задіяних під вирощування різноманітної органічної продукції, складає вже понад чотириста тисяч гектарів.

За даними дослідницького інституту органічного сільського господарства (РiВb) та Міжнародної федерації органічного сільськогосподарського руху (ПЮОАМ), Україна посідає 11-е місце в Європі за площею органічних сільгоспугідь. За останні 5 років вони збільшилися на 54%. Однак за обсягом внутрішнього ринку органічних продуктів Україна займає лише 25-е місце в Європі. З кожного гектара органічних сільгоспугідь у нашій країні на внутрішній ринок постачається продукції лише на € 50, а в країнах Європи - в середньому € 2345, що в 47 разів більше. Цей факт дозволяє стверджувати, що органічне виробництво України зорієнтоване на експорт. Близько 80% вітчизняної органічної продукції експортується в розвинені країни [12].

Офіційні статистичні огляди ПЮАМ стверджують, що якщо в Україні в 2002 р. нараховувалось 31 сертифіковане органічне господарство, то в 2017 р. їх кількість зросла до 390 [64].

Більшість українських органічних господарств розташовані на півдні країни (Одеська, Херсонська, Миколаївська області), у західній Україні (Чернівецька, Львівська, Тернопільська, Волинська області), а також у центрі (Житомирська, Полтавська, Вінницька області). Українські сертифіковані органічні господарства мають різний розмір - від кількох гектарів, як і в більшості країн Європи, до понад десяти тисяч гектарів ріллі [9].

Сучасний внутрішній споживчий ринок органічних продуктів в Україні почав розвиватись з початку 2000-х років, склавши: у 2006 р. - 400 тис. євро, у 2007 р. - 500 тис. євро, у 2008 р. - 600 тис. євро, у 2009 р. - 1,2 млн євро, у 2010 р. - 2,4 млн євро, у 2011 р. цей показник зріс до 5,1 млн євро, у 2012 р. - до 7,9 млн.євро, у 2013 р. - до 12,2 млн євро, у 2014 р. - до 14,5 млн євро, у 2015 р. - до 17,5 млн євро, а у 2016 р. - до 21,2 млн євро [18].

Головний недолік органічних технологій - це низька врожайність сільськогосподарських культур. За підрахунками фахівців, при переході на біологічні технології обсяги виробництва зерна у світі зменшаться щонайменше вдвічі, що спричинить повальний голод. Тому цілком органічне виробництво вважають неможливим. Проте, швейцарські дослідження виявили зниження урожайності на 20% в порівнянні з традиційними технологіями. При цьому енерговитрати на добрива і пестициди за використання біологічних технологій зменшуються на 50 і 97% відповідно. Американський досвід свідчить, що врожайність при органічному землеробстві становить в середньому 95-100% від традиційного [13].

Одним із перших в Україні виробників органічної продукції є товариство з обмеженою відповідальністю «Жива земля Потутори» Бережанського району Тернопільської області засноване в 2007 р. та сертифіковане за стандартами ЄСТОВ «Органік стандарт Україна». Інвестором виступила асоціація «Жива

земля Швейцарії». Господарство здійснює свою діяльність за трьома напрямками - вирощування трав, рослинництво та молочне скотарство.

Частка органічних зернових та зернобобових, що виробляються у ТзОВ «Жива земля Потутори» складає 1,1% від виробництва цих культур у сільськогосподарських підприємствах Бережанського району Тернопільської області (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Порівняльна оцінка розвитку зерновиробництва за органічною та інтенсивною технологіями у сільськогосподарських підприємствах Бережанського району Тернопільської області, 2018 р.

Показники	Органічна технологія	Інтенсивна технологія	Традиційна технологія	ТзОВ «Жива земля Потутори» у % до показників ПОП «Урманське»	ТзОВ «Жива земля Потутори» у % до показників сільськогосподарські підприємства Бережанського району
	ТзОВ «Жива земля Потутори»	ПОП «Урманське»	Сільськогосподарські підприємства Бережанського району		
Посівна площа, га	182	422	5362	43,1	3,4
Валовий збір, ц	2290	27771	215626	8,2	1,1
Урожайність, ц/га	12,6	65,8	40,2	19,1	31,3
Рівень рентабельності, %	-26,4	9,0	17,0	-	-

Дослідженнями встановлено, що урожайність зернових та зернобобових культур, вирощених за органічною технологією у ТзОВ «Жива земля Потутори» на 80,9% нижча порівняно із інтенсивним вирощуванням цих культур у ПОП «Урманське» та на 68,7% менша від традиційної технології у сільськогосподарських підприємствах Бережанського району.

Виробництво органічних зернових культур у ТзОВ «Жива земля Потутори» є збитковим (26,4 %). Так, рівень рентабельності зернових культур за інтенсивною технологією у ПОП «Урманське» та традиційною технологією у сільськогосподарських підприємствах Бережанського району більший за рівень рентабельності органічних зернових культур на 35,4 % та на 43,4 % відповідно.

Основна проблема розвитку органічного землеробства полягає у тому, що відновити і підвищити родючість ґрунту, а відповідно й урожайність культур, можна лише протягом декількох років, а хімічні методи дають віддачу протягом одного сезону.

У тваринництві господарська діяльність ТзОВ «Жива земля Потутори» спрямована на виробництво органічного молока.

Частка органічного молока, що виробляється у ТзОВ «Жива земля Потутори» складає 8,0% від виробництва даного продукту у сільськогосподарських підприємствах Бережанського району Тернопільської області (табл. 3.3).

Таблиця 3.2

Порівняльна оцінка розвитку молочного скотарства за органічною та інтенсивною технологіями у сільськогосподарських підприємствах Бережанського району Тернопільської області, 2018

Показники	Органічна технологія	Інтенсивна технологія	Традиційна технологія	ТзОВ «Жива земля Потутори» у % до показників ПОП «Урманське»	ТзОВ «Жива земля Потутори» у % до показників сільськогосподарські підприємства Бережанського району
	ТзОВ «Жива земля Потутори»	ПОП «Урманське»	Сільськогосподарські підприємства Бережанського району		
Поголів'я корів, гол.	35	222	257	15,8	13,6
Середньорічний надій молока, кг	1926	3500	3286	55,0	58,6
Валове виробництво молока, ц	674	7770	8444	8,7	8,0
Рівень рентабельності, %	-44,6	-2,1	-7,5	X	X

Дослідження свідчать, що продуктивність корів у ТзОВ «Жива земля Потутори», яке займається виробництвом органічного молока на 45% нижча порівняно із інтенсивним типом розвитку молочного скотарства у ПОП «Урманське» та на 41,4% менша від традиційної технології у сільськогосподарських підприємствах Бережанського району.

Основними причинами неефективного виробництва органічної сільськогосподарської продукції у ТзОВ «Жива земля Потутори» є: відсутність державної фінансової підтримки; низька платоспроможність населення; висока конкуренція зі сторони зарубіжних товарів-аналогів; неготовність до нововведень; неефективне просування даної продукції до споживачів; недостатній асортимент органічної продукції; відсутність довіри споживачів та відсутність місць підготовки кваліфікованого персоналу.

Головною перешкодою розвитку ринку органічної сільськогосподарської продукції в Україні є нерозвиненість кон'юнктури. Потрібно наголосити, що особливості органічного виробництва потребують виваженої державної підтримки та захисту інтересів товаровиробників. Основними напрямками державного регулювання ринку органічної продукції слід вважати: вдосконалення ціноутворення на органічну продукцію з урахуванням забезпечення економічної ефективності її виробництва та платоспроможності населення; розвиток та розширення каналів збуту, стимулювання розвитку організаційних структур ринку; розвиток системи інформаційного забезпечення.

3.2. Кластеризація агропромислового комплексу

Одним з найефективніших шляхів становлення економічної самодостатності регіонів України є кластерна організація агропродовольчої сфери. Політика кластерного розвитку ґрунтується на визнанні переважного значення органічних взаємозв'язків підприємств і споріднених галузей економіки. Досягнення сталого розвитку АПС має ґрунтуватися на реалізації процесу галузево-територіальної кластеризації, який нині є домінуючим у розвинених країнах світу. Кластери, або, інакше кажучи, розташовані у безпосередній близькості та організаційно об'єднані кінцеві виробники сільськогосподарської сировини, харчової продукції, постачальники необхідних матеріальних ресурсів та послуг, навчальні та науково-дослідні установи,

дослідницькі лабораторії та інші суб'єкти господарювання в АПК, є важливими рушійними факторами сталого розвитку регіональної економіки.

Придатність АПК для використання кластерних технологій пояснюється, передусім, прив'язкою окремих напрямків виробництва до природно-кліматичних умов і інших факторів виробництва на обмеженій території. В досягненні сталого розвитку агропродовольчої сфери одним з найскладніших завдань є формування завершеного ланцюга з виробництва, зберігання, переробки та реалізації сільськогосподарської та харчової продукції. Під кластером у агропродовольчій сфері слід розуміти стійке територіально-галузеве партнерство, об'єднане інноваційною програмою з метою підвищення конкурентоспроможності агропромислових формувань — учасників кластера [1, с. 24]. Агропромислова кластеризація, вважають П. Т. Саблук і М. Ф. Кропивко, — концентрація і спеціалізація агропромислового виробництва з формуванням на території регіону замкнутих продуктових ланцюгів на засадах інтеграції для одержання учасниками кластерів конкурентоспроможної продукції, а також підвищення прибутковості [2, с. 4]. Під кластером агропродовольчої сфери мається на увазі система підприємств і організацій, що діють у сфері виробництва і реалізації готової продукції, пов'язаних технологічними ланцюгами і взаємодоповнюючими один одного, а також освітніх, інформаційних і фінансових установ, органів регіонального і муніципального управління, інститутів інфраструктури, що забезпечують їх оптимальну та інноваційну діяльність, досягнення синергетичного ефекту і високої конкурентоздатності. В. Бакум сформулював основних ознаки регіонального агропромислового кластера, до яких належать:

— добровільне об'єднання підприємств, що займаються агропромисловим виробництвом, установ або інших організацій регіону, однієї чи кількох (як правило, суміжних із сільськогосподарською) галузей, що знаходяться територіально досить близько (географічна локалізація агровиробництва) в технологічно-фінансову структуру;

- конкуренція за завоювання споживача, яку веде не окреме агровиробниче підприємство, а територіальний комплекс організацій — кластер;
- довгострокова кооперація та взаємодоповнюваність високого рівня розвиненості між організаціями даної структури;
- об'єднання одним технологічним циклом виробництва агропродовольчої продукції по всьому логістичному ланцюгу;
- високий ступінь конкурентоспроможності кінцевої продукції, що виробляється агропромисловим кластерним утворенням [3, с. 38].

При кластерній організації АПС регіону створюються умови для конкурентоспроможного розвитку як великих, так і середніх та дрібних виробників. В кластері, передусім, забезпечується об'єднання зусиль підприємств, органів управління, суб'єктів інвестиційної та інноваційної діяльності на певній території, що дає переваги у конкурентній боротьбі, сприяє впровадженню інновацій і раціональній організації постачання, виробництва й збуту, завдяки підвищенню конкурентоспроможності продукції, проведенню адаптивної політики, необхідної в умовах сучасної ринкової кон'юнктури. Для малих і середніх підприємств кластер може суттєво знизити бар'єр виходу на ринки збуту продукції і постачання сировини та матеріалів, вони отримують більші можливості доступу до фінансових ресурсів. Специфікою кластера є отримання організаціями, що входять до нього, синергетичного ефекту, що проявляється у підвищенні конкурентоспроможності та забезпеченні сталого розвитку [79, с. 12].

На думку Г. Мазнева, координація інтересів учасників кластера, які пов'язані одним технологічним ланцюжком, забезпечується на засадах особистих взаємозв'язків, які зумовлені спільними цілями й територіальною близькістю виробничих, обслуговуючих підприємств, наукових установ та органів влади. Формування мережі стійких взаємозв'язків між усіма учасниками кластера забезпечує поширення нових знань і технологій та прискорює трансформацію інновацій у конкурентні переваги [5, с. 64].

У своїй роботі О. Аксьонова акцентує увагу, що при співпраці вертикально-інтегрованих підприємств АПС визначається інтегратор, тобто центр усієї економіко-технологічної системи об'єднання. Як показує практика, в більшості випадків ним є переробне підприємство, яке координує всі дії інтеграційного процесу, здійснює контроль над усіма стадіями виробництва, переробки і збуту агропромислової продукції. Результатом таких налагоджених тісних взаємовідносин між усіма організаційними ланками є безперервність відтворювального технологічного процесу, а саме від виробництва сільськогосподарської сировини до доставки готової продукції кінцевому споживачу [83, с. 24].

Р. Некрасовим виділені наступні ознаки кластерних відносин [53]:

- на визначеній території функціонують підприємства, що випускають однорідну та конкурентоспроможну продукцію (ядро кластера);
- учасники кластера взаємодіють і розвивають кластерні відносини в межах загального продуктово-технологічного ланцюга;
- у учасників кластера зберігається самостійність при прийнятті рішень, що виступає основою конкуренції;
- в кластері активно розвиваються коопераційні процеси;
- кластер характеризується підвищеною інноваційною активністю;
- по відношенню до зовнішнього середовища кластер сприймається і функціонує як єдиний організм.

Загальновідомо, що в умовах традиційної організації агропродовольчої сфери, основна частка прибутку формується на стадії отримання кінцевої продукції та її реалізації. Кластерний підхід дозволяє сформувати такий відносин (прямих і зворотних економічних зв'язків), який дозволяє отримати прибуток еквівалентний витратам, не тільки тим суб'єктам господарювання, які реалізують кінцевий продукт, але й всім учасникам об'єднання. В результаті зворотних економічних зв'язків прибуток із сфери реалізації повертається у сфери виробництва сировини і його переробки у відповідності до понесених витрат. В

цьому полягає одна з головних переваг кластерної організації, тут у повному обсязі враховуються інтереси безпосередніх сільгоспвиробників [88, с. 149].

Додатковий ефект від створення кластерів досягається тим, що вони дозволяють вибудувати раціональний технологічний ланцюг просування продукції від виробництва до споживача, економити витрати і формувати оптимальну вартість виробництва, впливати на збут продукції, впроваджувати інновації, реалізовувати економічні інтереси усіх учасників об'єднання.

Висновок до розділу 3

Подальша адаптація господарської діяльності в сільському господарстві до європейських та світових умов, а також підвищення ефективності розвитку аграрного сектору економіки задля забезпечення населення якісними, безпечними, доступними продовольчими продуктами, розширення експортного потенціалу країни вимагають реалізації завдань державної аграрної політики за наступними пріоритетними напрямками:

1. Стимулювання розвитку сільськогосподарського підприємництва, у т. ч. дрібнотоварного, з метою інтенсифікації виробництва сільськогосподарської продукції, а також акцентування заходів державної аграрної політики на підтримці малозабезпечених категорій населення в частині задоволення їхніх потреб у продуктах харчування.

2. Розвиток інфраструктури аграрного ринку з метою зниження втрат сільськогосподарської продукції в процесі її зберігання і транспортування, поліпшення цілорічного задоволення потреб споживачів у якісних і доступних продуктах харчування за доступними цінами.

3. Підвищення міжнародної конкурентоспроможності української продукції АПК та вітчизняних сільгоспвиробників, нарощування експорту і розширення географії поставок сільськогосподарської продукції та продуктів харчування.

4. Удосконалення нормативно-правового забезпечення розвитку аграрного сектору економіки шляхом розроблення та затвердження стратегічних програмних документів за пріоритетними напрямками розвитку, а також забезпечення їх виконання

Перехід до системи органічного виробництва сприятиме адаптації агробізнесу до світових умов господарювання та значно посилить конкурентоспроможність вітчизняних сільськогосподарських підприємств. Основними стратегічними пріоритетами ефективного розвитку органічного виробництва є: удосконалення відповідної нормативно-правової бази; фінансова допомога екологічним господарствам з європейського фонду; ефективна державна підтримка з метою підвищення конкурентоспроможності органічної продукції; впровадження інноваційних технологій в органічне агровиробництво; удосконалення інфраструктури ринку органічної продукції; забезпечення належного наукового рівня ведення органічного виробництва; державне сприяння популяризації екологічного землеробства.

Регіональна політика сталого розвитку АПС повинна ґрунтуватися на найповнішому використанні переваг просторового положення регіону, узгоджуючи інтереси суспільства і природи для досягнення поставлених цілей. Метою довгострокового управління АПС регіону є створення умов для забезпечення її сталого розвитку. Зазначеної мети можна досягти, передусім, за рахунок створення кластерних структур. Результативність взаємодії у кластері визначається оптимальністю поєднання інтересів усіх основних груп учасників. Отримання прибутку, що перевищує сумарний прибуток окремих підприємств та всебічний сталий розвиток і є метою кластеризації. Агропродовольчі кластери можуть стати одним із інструментів створення вискоєфективних виробництв для забезпечення населення продовольством і сталого розвитку агропродовольчої сфери регіону.

ВИСНОВОК

В Україні практично завершилося формування структури виробництва та системи його організації в процесі аграрної реформи та зміни інституційного середовища. При забезпеченні стабільності аграрної політики держави розвиток сільського господарства можна було прогнозувати як лінійну функцію. Проте фінансова криза, військові дії, погіршення рівня життя населення поряд з намірами зміни аграрної політики держави створюють значну невизначеність щодо майбутнього розвитку аграрного сектору економіки та інституційних змін. Вплив різних чинників є асиметричним, а напрями трансформації стану - складно передбачуваними. Без прийняття оптимальних заходів висока ймовірність повільного збільшення обсягів виробництва та експорту.

Моделювання підтвердило необхідність підвищення уваги держави до аграрного сектору економіки та недопущення прийняття, навіть під зовнішнім тиском, політичних рішень, які створюють небезпеку для його розвитку. Також необхідно якнайшвидше подолати невизначеність щодо майбутньої сільськогосподарської політики та затвердити програму розвитку аграрного сектору економіки України, в якій визначити пріоритети, методи, форми, напрями та рівень державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції, засади фінансово-податкової й інвестиційної політики тощо.

З огляду на ситуацію, що склалася на світових ринках, експортерам варто активізувати роботу з розширення міжнародних зв'язків і пошуку нових зарубіжних партнерів. На державному рівні доцільно розробити й невідкладно впроваджувати програму імпортозаміщення в аграрному секторі, яка стимулюватиме розвиток внутрішнього виробництва тих груп товарів, які можна виробляти на території України (велика рогата худоба, свині, птиця, молокопродукти, овочі та фрукти тощо).

Дослідження впливу технологічного прогресу на розвиток сільського господарства і супутніх та обслуговуючих його галузей дало підстави для

висновку про доцільність переосмислення сутнісного і структурного трактування АПК в урахуванням зміни парадигми ресурсовикористання в сучасній економіці.

Розвиток біотехнологій у нетрадиційних для нинішнього стану вітчизняного АПК напрямах розкриває нові ринкові перспективи перед виробниками сільськогосподарської продукції, які підвищуватимуть їх значущість як постачальника цінних ресурсів, створюючи умови для ефективного функціонування на ринкових засадах не тільки великих агрохолдингів, а й дрібних фермерських господарств.

Узагальнення теоретичних підходів та зарубіжної практики інтеграції сільського господарства з промисловими підприємствами дало можливість констатувати про необхідність розглядати біоекономіку як нову концепцію господарювання, ресурсною базою якої виступають сільське й лісове господарство, а найбільшою частиною виступає агропромисловий комплекс з новим структурним наповненням. мислення сутнісного і структурного трактування АПК в урахуванням зміни парадигми ресурсовикористання в сучасній економіці.

Економіка України в сучасних умовах більше аграрна, ніж індустріальна. Дуже важливо досягати синергії між сільським господарством і промисловістю. Маючи переважно сільськогосподарську економічну орієнтацію, в Україні варто розвивати неконкурентний порівняно із США чи Європою сектор промисловості. Він створює інновації, необхідні для розвитку сільського господарства. І лише інноваційна модель розвитку аграрного виробництва в умовах глобалізації може принести економічний ефекту за допомогою технологічного оновлення ресурсної бази та структурної перебудови аграрної економіки. Вона передбачає перенесення акценту з традиційних науково-технічних рішень на використання принципово нових прогресивних технологій, які мають вирішальний вплив на процеси соціально-економічного розвитку розвинутих країн світу.

Основними стратегічними напрямками розвитку АПК в Україні мають бути: вдосконалення нормативно-законодавчої бази, яка б забезпечувала стабільний розвиток сільського господарства; виробництво органічної, безпечної та екологічно чистої сільськогосподарської продукції; встановлення ринкових цін на продукцію, які забезпечуватимуть рентабельність її виробництва для основної маси виробників; упровадження досягнення НТП та інновацій; залучення молодих людей у сільське господарство; забезпечення гідної оплати праці в сільському господарстві та ін.

За результатами аналізу можна стверджувати, що з кожним роком державна підтримка АПК зростає. Це, своєю чергою, вдало відображається на вітчизняному асортименту сільськогосподарських товарів. Варто сподіватись, що держава і надалі буде розвивати АПК в довготривалій перспективі, а продовольча безпека буде знаходитись в першочергових цілях вищих щаблів керівництва України.

Отже, не дивлячись на незначну частину сільського господарства у структурі ВВП та економіки країни загалом, воно залишається важливою галуззю, що дозволяє реалізовувати низку основних функцій держави. Подальші дослідження будуть спрямовані на пошук ефективних методів підтримки АПК, а також впливу маркетингових інструментів в цій галузі.

Оптимальним варіантом інвестування агропромислового виробництва буде такий проект, який є економічно ефективним та відповідає вимогам критеріїв оцінки соціальної соціально-еколого-економічної ефективності.

Мотивація до залучення інвестицій у виробництво та природний ресурсний потенціал АПК залежить від фінансової стабілізації, гнучкості та стимулюючої направленості податкової політики, завершеності реформування форм власності. Створення сприятливого інвестиційного клімату в аграрній сфері та активізація інвестиційної діяльності всіх господарських суб'єктів, враховуючи сучасне фінансове та матеріально-технічне становище підприємств аграрної сфери, потребують вирішення завдання якісної зміни підходів до

управління АПК у цілому, кожної його галузі та господарюючого суб'єкта, їх адаптації ринкових умов.

Тому необхідно формування дієвого механізму управління інвестуванням відтворення ресурсною потенціалу АПК з урахуванням екологічної складової, адекватного умовам сучасного економічного стану, враховуючи специфіку агропромислового виробництва, здатного створити економічно вигідні умови для стимулювання накопичення аграрного капіталу та росту ефективності його використання, що можливо за рахунок розвитку екологічного агропідприємництва.

Реалізації завдань державної аграрної політики повинна відбуватися за наступними пріоритетними напрямками:

1. Стимулювання розвитку сільськогосподарського підприємництва, у т. ч. дрібнотоварного, з метою інтенсифікації виробництва сільськогосподарської продукції, а також акцентування заходів державної аграрної політики на підтримці малозабезпечених категорій населення в частині задоволення їхніх потреб у продуктах харчування. Стимулювання розвитку сільськогосподарського підприємництва, у т. ч. дрібнотоварного, з метою інтенсифікації виробництва сільськогосподарської продукції, а також акцентування заходів державної аграрної політики на підтримці малозабезпечених категорій населення в частині задоволення їхніх потреб у продуктах харчування;

2. Розвиток інфраструктури аграрного ринку з метою зниження втрат сільськогосподарської продукції в процесі її зберігання і транспортування, поліпшення цілорічного задоволення потреб споживачів у якісних і доступних продуктах харчування за доступними цінами.

3. Підвищення міжнародної конкурентоспроможності української продукції АПК та вітчизняних сільгоспвиробників, нарощування експорту і розширення географії поставок сільськогосподарської продукції та продуктів харчування.

4. Удосконалення нормативно-правового забезпечення розвитку аграрного сектору економіки шляхом розроблення та затвердження стратегічних програмних документів за пріоритетними напрямками розвитку, а також забезпечення їх виконання

Перехід до системи органічного виробництва сприятиме адаптації агробізнесу до світових умов господарювання та значно посилить конкурентоспроможність вітчизняних сільськогосподарських підприємств. Основними стратегічними пріоритетами ефективного розвитку органічного виробництва є: удосконалення відповідної нормативно-правової бази; фінансова допомога екологічним господарствам з європейського фонду; ефективна державна підтримка з метою підвищення конкурентоспроможності органічної продукції; впровадження інноваційних технологій в органічне агровиробництво; удосконалення інфраструктури ринку органічної продукції; забезпечення належного наукового рівня ведення органічного виробництва; державне сприяння популяризації екологічного землеробства.

Регіональна політика сталого розвитку АПС повинна ґрунтуватися на найповнішому використанні переваг просторового положення регіону, узгоджуючи інтереси суспільства і природи для досягнення поставлених цілей. Метою довгострокового управління АПС регіону є створення умов для забезпечення її сталого розвитку. Зазначеної мети можна досягти, передусім, за рахунок створення кластерних структур. Результативність взаємодії у кластері визначається оптимальністю поєднання інтересів усіх основних груп учасників. Отримання прибутку, що перевищує сумарний прибуток окремих підприємств та всебічний сталий розвиток і є метою кластеризації. Агропродовольчі кластери можуть стати одним із інструментів створення вискоєфективних виробництв для забезпечення населення продовольством і сталого розвитку агропродовольчої сфери регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аграрна реформа в Україні (здобутки, проблеми і шляхи їх вирішення) / П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров. // Економіка АПК. – 2009. – № 12. – С. 3–13.
2. Аграрний і сільський розвиток для зростання та оновлення української економіки : наукова доповідь / за ред. чл.-кор. НАН України Бородіної О.М., д-ра екон. наук Шубравської О.В. ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів НАН України». – К., 2018. – 152 с.
3. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / М.В. Присяжнюк, М.В. Зубець, П.Т. Саблук та ін.; за ред. М.В. Присяжнюка та ін. К.: ННЦ ІАЕ, – 2011. – 1008 с.
4. Аграрний сектор України на шляху до євро інтеграції: монографія / Авт. кол. Бетлій М. та ін.; за ред. О. М. Бородіної. - Ужгород: ІВА, 2006. - 496 с.
5. Аксьонова О. Контрактація інтеграційної структури та його особливості в АПК / О. Аксьонова // Економічний аналіз. — 2011. — Вип. 8. — Ч. 2. — С. 23-27.
6. Артиш В.І. Організаційно-економічні передумови формування ринку екологічно чистої продукції в Україні / В.І. Артиш // Економіка АПК. - 2009. - № 2. - С. 124-130.
7. Бакум В. В. Методологія розробки агропромислових кластерних утворень регіону / В. В. Бакум // Економіка АПК — 2009. — № 4 — С. 38-44.
8. Беспалько Р.І., Воронюк Ю.Ю. Особливості екологізації використання земель сільськогосподарського призначення. Геодезія, картографія і аерофотознімання. 2013. Вип. 78. С. 215-217.
9. Білоусько Я.К. Техніко-технологічне забезпечення сільського господарства / Я.К. Білоусько, Ю.Я. Лузан, В.Л. Товстопят // Економіка АПК. - 2009. - №12. - С. 29-33

10. Бондарчук Н. Земельні правовідносини в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 3. С. 111-113.
11. Бородіна О.М. Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції / О.М. Бородіна, М. Бетлій. - Ужгород: ІВА, 2006. - 496 с.
12. Бородіна О.С. Принцип комплементарності в міждисциплінарних дослідженнях економіки. Економіка і прогнозування. 2015. № 2. С. 47–58.
13. Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку / Б.Й. Пасхавер, О.В. Шубравська, Л.В. Молдован; НАН України; Ін-текон. та прогнозів. К., 2009. 432 с.
14. Витрати на виробництво продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2016 рік / Держстат України. Київ, 2017. С. 6.
15. Войцицький А.П. Техноекологія : підручник / за ред. В.М. Боголюбова. К. : «Агроосвіта», 2009. 533 с.
16. Гайдуцький, П. І. Незалежна економіка України / П. І. Гайдуцький. - К: ТОВ «Інформаційні системи», 2014. – 528 с.
17. Гайсин Р.С. Предел технологической эволюции сельского хозяйства и возможность его преодоления / Р.С. Гайсин // Проблемы современной экономики. — 2014. — №4 (52). — С. 41—45.
18. Голомша, Н. Є. Конкурентоспроможність сільського господарства України: можливості та фактори зростання / Н. Є. Голомша // Науково-виробничий журнал: Інноваційна економіка. - Тернопіль, 2010. - № 4. - С. 67-71.
19. Голубев А.В. Технологические уклады в сельском хозяйстве стран СНГ /А.В. Голубев [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://docplayer.ru/50262907-Tehnologicheskie-uklady-v-selskom-hozyaystve-stran-sng.html>
20. Гребеннікова А. А. Розвиток сільського господарства на інноваційній основі / А. А. Гребеннікова // Ефективна економіка. - 2016. - №5. - с. 112.

21. Гусаков В. Е. Концепция создания и функционирования кластерных структур в аграрном комплексе / В. Е. Гусаков // Весці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Сер. аграрных навук — 2016. — № 3 — С. 19-25.

22. Дем'яненко М.Я. Фінансові проблеми формування та розвитку аграрного ринку // Облік і фінанси АПК. – 2010. – № 5. – С. 6.

23. Державна служба статистики України. Статистична інформація. Національні рахунки. Валовий внутрішній продукт у реальних цінах [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>

24. Державна служба статистики України. Статистична інформація. Сільське, лісове та рибне господарство. Виробництво основних сільськогосподарських культур [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>

25. Деякі питання дерегуляції господарської діяльності : постанова Кабінету Міністрів України від 28.01.2015 р. № 42 // Урядовий кур'єр - 2015. - № 25. - 11 лютого

26. Дудар О.Т. Розвиток органічного агровиробництва в Україні/О.Т.Дудар //Економіка АПК. - 2012. - № 3. - С. 121- 126. '

27. Економічне забезпечення сталого розвитку аграрної сфери: монографія. — Суми: Видавництво "Довкілля". — 2012. — 451 с.

28. Завадська Ю.С. Оцінка і резерви підвищення економічної ефективності органічного агровиробництва / Ю.С. Завадська //АгроСвіт. - 2013. - № 8. - С. 52-57.

29. Заяць В.М. Розвиток ринку сільськогосподарських земель : монографія / Заяць В.М. - К. : ННЦ ІАЕ, 2011. - 166 С.

30. Ільєнко Р.Ю. Екологія для всіх. Словник-довідник. К. : Центр навчальної літератури, 2005. 156 с.

31. Канавцев С. В. Сутність, проблеми та шляхи вдосконалення державного регулювання аграрного сектору України / С. В. Канавцев // Вісник аграрної науки, 2016. - №9. - 214 с.

32. Кирилов Ю. Є. Розвиток аграрного сектору економіки в умовах глобалізації/ Ю. Є. Кирилов // Економіка АПК. -2016. - №5.-с. 23-26.

33. Коваленко Т.О. Правові аспекти прискорення приватизації земель у сільському господарстві України. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки». 2004. Вип. 57. С. 68-70.

34. Ковальчук С.Я., Оверковська Т.К. Еко- міко-правові аспекти екологізації аграрного виробництва в Україні: монографія. Вінниця: ПП «ГД Едельвейс і К», 2013. 346 с.

35. Кондратюк О. І. Підвищення конкурентоспроможності виробництва сільськогосподарської продукції / О. І. Кондратюк // Економіка АПК. - 2005. - № 10. - С. 109-112.

36. Копитко В.І. Регіональний аспект відтворювальних процесів в АПК / В.І. Копитко // Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Сер. "Економічні науки". — 2015. — №5. — С. 198—206.

37. Кравець Н.В. Екологізація аграрного виробництва як принцип аграрного права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2015. 187 с.

38. Кравцов А. Г. Аналіз перспектив впровадження логістичних підходів у сферу АПК / А. Г. Кравцов // Вісн. Харків. нац. техн. ун-ту сільського госп-ва ім. Петра Василенка. - Х. : ХНТУСГ, 2013. - Вип. 136: «Системотехніка і технології лісового комплексу. Транспортні технології». - С. 272-278.

39. Крисанов Д., Удова Л. Кластеризація економічної діяльності та обслуговування як інструмент сталого розвитку сільських територій. // Економіка України. – 2009. – № 11. – С. 3–13.

40. Кропивко Д.С. Організаційно-економічний механізм забезпечення ефективного функціонування ринку органічної продукції / Д.С. Кропивко // Сучасні тенденції управління розвитком організаційно-економічних систем (новий погляд): Монографія / Заг. ред. проф. Р.Р. Тіміргалєєвої. - Сімферополь: ВД «АРІАЛ», 2014. - С. 593-603.

41. Кропивко М. Ф. Напрями реформування системи управління аграрним сектором в умовах євроінтеграційних процесі / М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. - 2017. - №2. - с. 26-28.
42. Курило В.І. Про зміст та співвідношення деяких аграрних дефініцій / В.І. Курило // Економіка АПК. — 2014. — №2. — С. 87—92.
43. Лаврук, О. В. Мотиваційний механізм управління виробничими витратами сільськогосподарських підприємств / О. В. Лаврук // Економіка АПК. - 2011. - №2. - С. 82.
44. Левківська Л.М. Формування та функціонування інтегрованих структур в агробізнесі / Л.М. Левківська, Т.В. Швець // Формування ринкової економіки. — 2015. — №33. — С. 234— 242.
45. Лузан Ю.Я. Напрями розвитку сільськогосподарського виробництва і соціальної сфери села // Економіка АПК. – 2009. – № 7. – С. 3–12.
46. Малік М.Й., Хвесик М.А. Сталий розвиток сільських територій на засадах регіонального природокористування та екологічнобезпечного агропромислового виробництва // Економіка АПК. — 2010. — № 5. — С. 3—12.
47. Мазнев. Г. Є. Інноваційні технологічні кластери: особливості та застереження / Г. Є. Мазнев // Економіка АПК. — 2013. — № 8. — С. 63-67.
48. Мармуль Л. О. Розвиток органічного виробництва в Україні / Л. О. Мармуль, Н. П. Новак // Економіка АПК. -2016. - № 9. - С. 26-32.
49. Мещерякова Т. К. Проблеми та перспективи біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією / Т. К. Мещерякова // Моніторинг біржового ринку. - 2016. - №4. - с.12-13.
50. Михайленко О. Г. Розвиток органічного сільського господарства в системі євроінтеграційних процесів в Україні / О. Г. Михайленко // Науковий вісник Херсонського державного університету. - 2014. - Вип. 6, ч. 3. - С. 40-45.
51. Могилова М.М. Матеріально-технічне забезпечення аграрної галузі / М. М. Могилова, Я.К. Білоусько, Г.М. Підлісецький // Економіка АПК. - 2013. - №2 - С. 61-67

52. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України. К. : Юрінком Інтер, 2004. 656 с.

53. Некрасов Р. В. Методологические вопросы применения кластерного подхода к развитию регионального агропромышленного комплекса / Р. В. Некрасов // Региональная экономика: теория и практика — 2008. — Вып.34. — С. 58-68.

54. Немова Л.А. Иностранные инвестиции и национальная безопасность. Канадский опыт оценки потенциальных угроз. США. Канада. // Экономика-политика-культура. – 2016. – № 5. – С. 23.

55. Немченко, А .В. Особенности и перспективы инновационной деятельности в сельском хозяйстве / А .В. Немченко, Е. Н. Кашинская // Sustainable economic development of regions Monograph, Vienna, 2015. - С. 90-99.

56. Непочатенко О. О. Аналіз конкурентного середовища сільськогосподарських підприємств / О. О. Непочатенко // Економіка АПК. - 2016. - №5. - с.44.

57. Ніценко В.С. Теоретичні засади функціонування вертикально-інтегрованих структур в агропромисловому комплексі / В. С. Ніценко // Економіка АПК. — 2014. — № 2 — С. 63—69.

58. Новак Н. П. Організаційно-економічні засади розвитку виробництва органічної продукції в аграрних підприємствах: монографія / Н. П. Новак. - Херсон: Айлант, 2016. - 300 с.

59. Новікова О.С. Ефективність механізмів екологізації сільськогосподарського виробництва: сучасні орієнтири. Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент». 2014. Вип. 8 (61). С. 222-225.

60. Оверковська Т.К., Оверковський К.В. Правові питання консолідації земель в Україні. Молодіжний науковий юридичний форум: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції до Дня науки, м. Київ, Національний авіаційний університет, 26 травня 2016 р. Том 2. Тернопіль : Вектор, 2016. С. 169-172.

61. Одінцов О. М. Формування передумов кластерної організації агропромислового виробництва. — Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. докт. екон. наук 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / О. М. Одінцов. — Київ, 2016. — 40 с.
62. Органік в Україні / Федерація органічного руху в Україні // Режим доступу: <http://www.organic.com.ua/uk/liomepage/2010-01-26-13-42-29>.
63. Органічне виробництво і продовольча безпека. - Житомир: «Полісся», 2013. - 492 с.
64. Органічне землеробство [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://byshev.org/stati/organ-chne-zemlerobstvo.html>.
65. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. – Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua>.
66. Пирог О.В. Стратегічні перспективи економічного розвитку національної економіки України // Бізнес Інформ. – 2011. – № 11. – С. 32–34.
67. Пікус А.Ю. Сільське господарство України: тенденції та перспективи розвитку // Економіка. – 2011. – № 126. – С. 51–55.
68. Попов А. Поняття, зміст і завдання консолідації земель: європейський досвід. Землевпорядний вісник. 2015. № 1. С. 36-40.
69. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція) : закон України від 12.02.2015, № 191-УІІІ // Голос України. - 2015. - № 61. - 4 квітня
70. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів : закон України від 22.07.2014 р. № 1602-УІІ // Голос України. - 2014. - № 179. - 19 вересня
71. Про внесення зміни до статті 17-2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України від 13.01.2015 р. № 87-УІІІ : закон України від 13.01.2015 р. № 87-УІІІ // Голос України. - 2015. - № 17. - 31 січня
72. Розум Р.І. Еколого-економічні системи: основні аспекти / Р.І. Розум, М.В. Буряк, І.В. Любезна // Науковий огляд. Науковий журнал. – Київ, 2015. – № 6 (16). – С. 33-49.

73. Розум, Руслан. Формування просторової структури землекористування в нових соціально-економічних умовах [Текст] / Руслан Розум, Валентин Карпенко // Теоретичні та прикладні аспекти розвитку аграрного бізнесу України: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю [м. Тернопіль, 28 жовт. 2015 р.] – Тернопіль: Економічна думка, 2015. – С. 200-202.

74. Розум Р.І. Еколого-економічні системи: основні аспекти / Р.І. Розум, М.В. Буряк, І.В. Любезна // Науковий огляд. Науковий журнал. – Київ, 2015. – № 6 (16). – С. 33-49.

75. Руда Л.П. Тенденції розвитку аграрного сектору в умовах ринкових трансформацій / Л.П. Руда // Економічний часопис ХХІ. — 2012. — № 11—12. — С. 27—29.

76. Рудницька О.В. Ринок продукції органічного землеробства в Україні / О.В. Рудницька // Агроінком. - 2006. - №1. - С. 31-34.

77. Саблук П. Т., Кропивко М. Ф. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П. Т. Саблук, М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. — 2010. — № 1. — С. 3-12.

78. Саджан І. А. Розвиток сільського землекористування на принципах «зеленої» економіки / І. А. Саджан // Економічні інновації. - 2016. - №5. - с. 46.

79. Самофатова В. А. Сталий розвиток агропродовольчої сфери регіону на основі кластерного підходу / В. А. Самофатова // Економіка харчової промисловості. — 2016. — № 8 (4) — С. 10-14.

80. Сафранов Т.А. Екологічні основи природокористування : навч. посібник. Львів : «Новий світ - 2000», 2003. 248 с.

81. Сіренко Н.М. Управління інноваційною системою аграрного підприємства // Економіка АПК. – 2009. – № 9. – С. 43–46.

82. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року. – Режим доступу: <http://agroua.net/docs/strateg.pdf>.

83. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року / [Лупенко Ю. О., Малік М. И, Булавка О. Г. та ін.]; за ред. Ю. О. Лупенка та О. Г. Булавки. - К: ННЦІАЕ, 2013. - 74 с.

84. Стратегія удосконалення механізму управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними : затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 07.06.2017 № 413. Урядовий кур'єр. 2017. 17 червня. № 112. С. 1.

85. Сунакбаев Ш. К. Competitive advantages of industrial branches of agro-industrial complex in the conditions of integration / Ш. К. Сунакбаев // Молодой ученый. — 2017. — № 4. — С. 532— 534.

86. Табенко О.І. Сучасні інтеграційні процеси в агропромисловому комплексі України / О.І. Табенко // Збірник наукових праць ВНАУ (Сер.: Економічні науки). — 2013. — №3 (80). – С. 273—282.

87. Томашевська О.А. Органічне виробництво у світі: реалії та перспективи / О.А. Томашевська // Інноваційна економіка. - 2013. - № 6. - С. 161-164.

88. Томілін О.О. Формування та розвиток міжгалузевих відносин в агропромисловому комплексі / О.О. Томілін // Вісник Запорізького національного університету (економічні науки) — 2012. — № 3. — С. 148—153.

89. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони. - Режим доступу: [http:// comeuroi nt.rada.gov.ua/ comevroi nt/doccatalog/document?id=56219](http://comeuroi.nt.rada.gov.ua/comevroi nt/doccatalog/document?id=56219)

90. Унковська Т. І. Пастка бідності України / Т. І. Унковська // Економіка, 2017. - №3. - с. 33.

91. Урожай зерновых в Украине к 2050 году составит около 90 млн тонн – Минагро-прод. – Режим доступу: <http://www.apk-inform.com/ru/news/1075468#.WE1G8dSLTDc>

92. Шубравська О.В., Прокопенко К.О. Сценарні оцінки розвитку сільськогосподарського виробництва України в умовах кліматичних змін та екологічних обмежень. // Економіка України. – 2017. – № 2. – С. 49–60.

93. Dziadykevych Yu.V. Aspects of multi-method management of natural resources / Yu.V. Dziadykevych, M.V. Buriak, R.I. Rozum, I.V. Liubezna, B.P. Duda // Innovative Solutions in Modern Science. International Journal. – Dubai, 2017. – № 2 (11). – С. 27-43. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://naukajournal.org/index.php/ISMSD/article/viewFile/1124/1242>

94. Rozum, P. I. Improving efficiency of using agricultural land / R. I. Rozum, I. V. Liubezna, O. M. Kalchenko // Scientific bulletin of Polissia № 3 (11), P. 1, 2017 – С. 193-196.

Додаток А

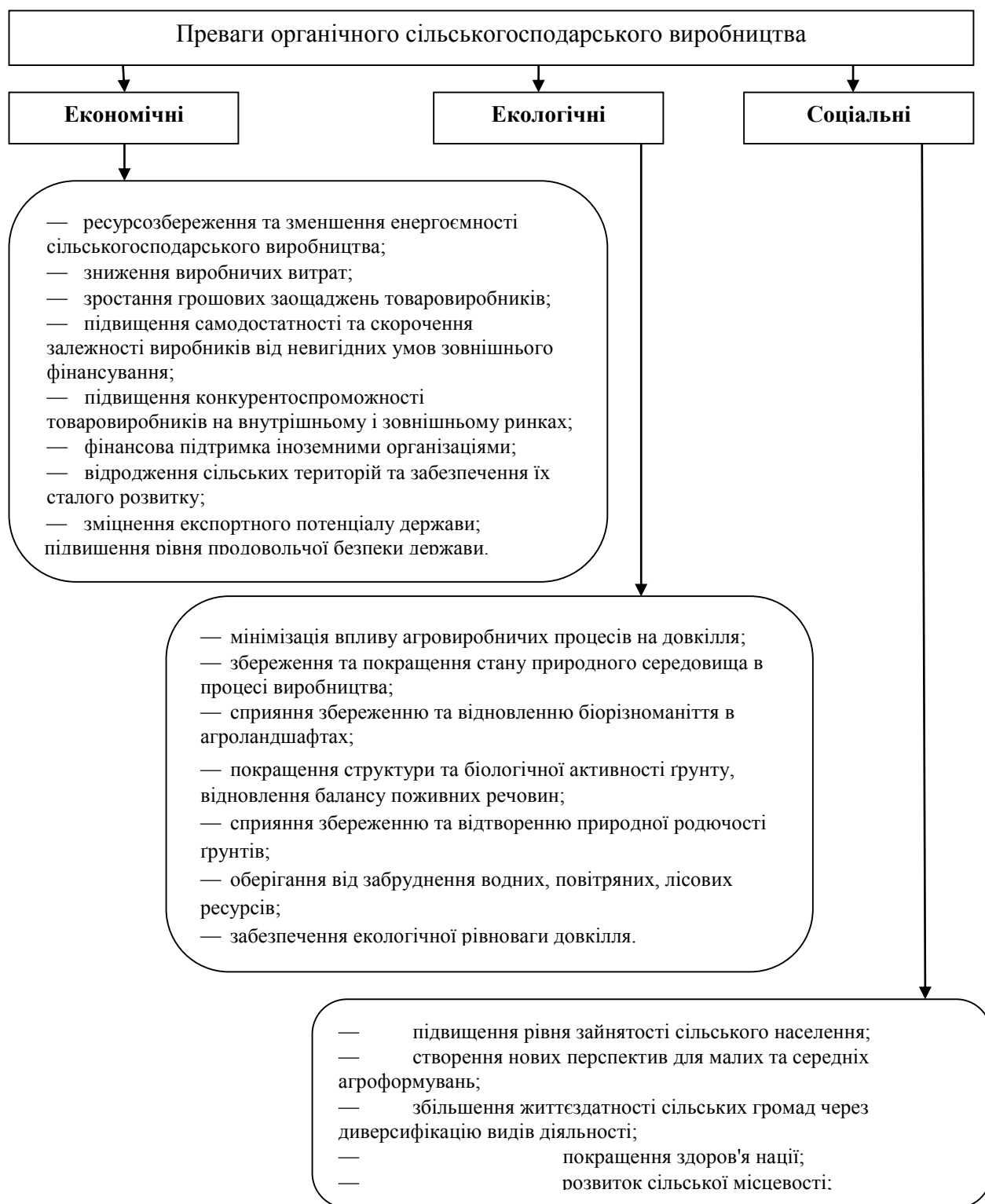

Рис. А.1. Преваги органічного сільськогосподарського виробництва